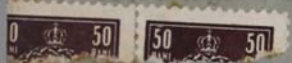

Refuzon

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Gál Kelemea</i> : Üzenet	97
<i>Dr. Boros György</i> : Szerartások és szokások az unitárius egyházban	99
<i>Vári Albert</i> : Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között	109
<i>S. Nagy László</i> : Az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi működése	121
<i>Péter Sándor</i> : Régi dolgok	124
<i>Halmágyi Jánós</i> : A Berde Mózsza élete a mi életünk	129
<i>K. E. É.</i> : Emerson	131
<i>L.</i> : Dalosaink ünnepe Székelykereszturen	135
Irodalom	137
Különlélek	141

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hittani, bölceleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 10 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Üzenet.¹

Üzenem a magyar egyházaknak és lelkészeknek, sőt ha meghallanák: a románoknak is, hogy keleti szomszédságunkból borzalmas és végzetes veszedelem fenyegeti a lelkeket. Odaát világtörténelmi jelentőségű változások folynak. Külső vonatkozásukban és nyilvánulataikban politikai természetűek, melyek nem érdekelnek. De e változások gyökerei egészen a szellemi élet gyökeréig vezetnek és ragályozó természetűek. Egy sok-sok milliányi nép kormánya új igéket hirdet. Új eget, új földet, új embert ígér nemcsak alattvalóinak, hanem az egész világnak. Új eget, melyben nincs Isten. Új földet, melyen a gyarló, esendő ember egyedül, Isten gondviselése nélkül, sőt akarata ellenére uralkodik. Új embert, aki nem ismer el maga felett semmi más hatalmat. És hirdeti ezt az „evangéliumot“ nemcsak a felnőtteknek, hanem a kicsinyeknek is a gyermekkertekben és kisgyermek-iskolákban. Hirdeti nemcsak a nagyváros munkás tömegeinek, hanem a legeldugottabb falvak iskoláiban is. Hirdeti nem ötletszerűen a napok változó hangulatai szerint, hanem tervszerű céltudatossággal és munkája sikerébe vetett makacson kitartó állhatatossággal. És erre a lelkeket romboló és megörlő munkára rendelkezésére áll az állami hatalom minden ereje és segédeszköze.

Ez a szellemi áramlat nem ismer országhatárokat. Nem állnak ennek ellene vámsorompók és kormányrendeletek. Mint a pusztító árvíz, ellenállhatatlanul töri át a gátakat és zsilipeket. Ez ellen a sátáni örület és eszeveszettség ellen csak szent hevülettel és a meggyőzés ellenállhatatlan erejével lehet küzdeni és sikeresen szembeállani.

A vallás, a vallásos hit opium, mondják. Legerősebb akadály a haladásnak. Csak eszköz a polgári társadalom és támasza: a

¹ A Pásztortűz 1932. évi 7. számának „Üzenem“ rovatából.

papság kezében a munkásság, az elnyomottak fékentartására. Ezért a legádázabb és leggyűlöltebb ellensége az ottani uralomnak, melyet gyökerestől ki kell tépni és irtani a nép lelkéből. Az iskolákból tehát kitiltanak minden vallásos oktatást. És a kormányhatalom minden eszközével akadályozzák a nép vallásgyakorlatát és kigunyolják a vallásos lelkek hitét és vallásos érzelmeit.

A szomszédunkban folyó átalakulás „legborzalmasabb vonása” ez a vallás elleni propaganda, amelyet az „istentelenek szövetsége” különösen 1929 óta folytat. Pótolhatatlan kedélyi és érzelmi értékektől fosztja meg emberek és gyermekek sok-sok millióit és nincs az az ellenvetés, mely azt az állítást megerősítené. Isten- és vallás nélküli új világot, új embereket, új világnézetet termelni? Nem azonos ez a törekvés a kiméletlenség, a szenvedélyek és fegyelmetlenség fékevesztésével?

Kiirtani akarni a lélekből a veleszületett istenhitet! Nem annyi ez, mint az embert szellemisége legmélyebb és legigazabb gyökerében támadni meg? Ezeknek az embereknek is van hitük, akár bevallják, akár nem. Csakhogy ezek nem Istenben és nem az ember szellemiségében hisznek. Az ő kijelentésük, amiben fanatikusan hisznek, a sivár materializmus és szenualizmus. A szellemi élet dekadenciájának és bomlási folyamatának képe az, ami a történelem ex oriente lux-állítása helyett, valami egyebet hoz az emberiségnek. A szellemi kultúra rendszeres és tervszerű aláásását, egy szegény és alacsony színvonalú életfelfogást és folytatást, melyben az egész kultúra legjobb esetben is gazdasági és ipari technikává nyomorékul.

Nem tudom megállapítani, hogy ez az új tanítás milyen mértékben terjedt el Erdély népei körében s mennyiben mételyezte és mételyezi naponként a lelkeket. De szórványos értesülesem, sajnos, feljogosítanak arra a feltevésre, hogy jobban terjednek népünk legkülönbözőbb rétegeibe, mint sejtenők. Nemcsak az ipari és gyári munkásság tömegeiben, hanem az ifjuság soraiban is.

Azért üzenem a magyar egyházaknak és papoknak, a magyar anyáknak és apáknak s ha meghallanák: a románoknak is, hogy ébredjenek már a pásztorok, nehogy örökre jóvátehetetlen kár essék a nyájban, nehogy pótolhatatlan érzelmi értékek essenek áldozatául a keletről szivárgó veszedelemnek.

Gál Kelemen.

Szertartások és szokások az unitárius egyházban.

Átmenet az unitárius hitéletben.

Hogy az imádatos istentisztelet csak a mindenek atyját, Istent illeti, azzal Dávid Ferenc meggyőződéssel tisztában volt. Hisz ennek földériteése volt izgatottan égő lelkének minden törekvése. Ennek lett fanatikussza. Ezért szenvedett el minden csalódást és csalatást. Ezért írta könyveit és beszédeit. De midőn a betegség figyelmeztette a végre, még egyszer összehívta papjait, hogy szívökre kösse végakarátát. 1578 január 28-án meghívta Tordára zsinatra, mert „szükséges, hogy Isten szolgálai koronként összegyűljenek“. Reméli, hogy a lelki tanítók Isten ígéje és jó lelkiismeretük által vezéreltetve, kötelességöket önként úgy teljesítik, hogy Isten előtt kedves dolgot cselekedhessenek.

Döntő nyilatkozatra hívja föl papjait. „Hibázott-e midőn nyíltan vallotta, hogy a Krisztus atyja Isten, nem három együtt, hanem ő maga az egyedül való igaz Isten“.

Nincs följegyezve, hogy feleltek-e a kérdésre. De következő kijelentésével megerősíti, hogy kételkedett bátorságukban és hűség kitartásukban, mert így szól: Bármennyire készülnek is ellenfelei és ellenségei, ő amellettt marad hűséggel és kitartással, hogy a hit, istentisztelet és imáadás egyedül csak Istent illeti.

A jövőért s talán saját életéért is aggodó lelke getsémanei hangulatba borítja. Mintha látná máris, hogy csak a mennyei igazságban lehet bizni, föláll és imaszerű fohászban mondja el főpásztori hattyú-dalát:

„Adja a dicsőségnek és a Krisztusnak atyja az ő akarátát és a világosságának, meg az igaz itéletnek lelkét minden híven keresőknek, hogy az Isten ígéjét, amely a mi utainkon világosító lámpa, szilárdan megtartsuk, abban állhatatosan megmaradjunk, bölcsesége titkait keressük, a megtaláltakat szeressük, védjük, hogy Iste-

nünk tetszését mindenekben megnyerjük és magunkat Krisztus által kedvesen fogadott áldozatul fölajánlhassuk“. (Jakab Elek: Dávid Ferenc).

Nem hattyú-dal ez, hanem testamentum minden unitárius „lelki tanító“ számára. A lelkipásztornak mindene az Isten ígéje, mert ez világítja útait, mert ennek fénye mellett látja meg az isteni bölcsesség titkait. De ez még nem elég. Nekünk is áldozatul kell adnunk magunkat, miként Jézus adta s például hagyta. Tehát nem elég az ige hirdetése, hanem kell hozzá tiszta, kegyes, kedves és áldozatos élet. Ilyen lelkipásztortól várja Dávid Ferenc Isten igaz és helyes tisztelését. Csak ilyenek juttatják diadalra azt a szent hitet, melyért ő áldozat volt egészen a halálig.

Mihelyt a nagy pap eltávozott az unitárius hitélet új irányt vett. Azok, akikben meggyőződéssé vált érlelődve, magokkal vitték szabadabb térekre, el egészen a Dunántúlra. Azok, akik hívek voltak, de nem mozdulhattak, bűnük adták fejüket s az íráskönyvek olvasásában kerestek vigasztalást.

Blandrata és Hunyadi Demeter a Confessio trinitárius oszlopához láncolták a hitet és a szólásszabadságot, mert csak így tartózkodhattak meg a katolikus fejedelem jogvédelmében. Az unitárius vallás biztonsága Erdély törvényeiben és a fejedelmek esküjében adtnak látszott, de a valóságban mindig a magyarozattól függött. Dávid halála után a jezsuiták a náluk megszokott eszességgel és merészséggel gondoskodtak bizonyítékokról, hogy az unitáriusok nem keresztények, mert a kisgyermeket keresztelestelenül hagyják, Krisztustagadók, mert Jézus Krisztust nem imádják.

A jezsuiták Kolozsvárról Dávid halála után szünetlenül küldötték, rendesen túlzó és a magok szerepét jól illusztráló jelentéseiket vagy a bécsi pápai nunciushoz, vagy Rómába a pápai székhöz. Dr. Weress Endre *Fontes Rerum Transylvanicarum* becses kötetéből némi tájékozásul idézzük az unitáriusok ellen a következő vádakot, ráfogásokat: „az unitáriusok között a zsidózó szokások kezdenek gyökeret verni, tilos a fojtott állat, tilos a folyóvíz ivása. Nem a vasárnapot, a szombatot ülik. Karácsony, husvét napja olyan, akár a többi. Sokan semmi ünnepet nem tartanak. A papság intézménye fölösleges, mindenki oktassa a saját családját. A keresztség nem árt, nem is használ, külső ceremónia az egész. Hinni kell s a hit a keresztséghez elég. Isten mindenkit megke-

resztel anyja méhében, több keresztségre szükség nincsen. Az ol-tári szentség csak figura“. Hogy ezek csupa ráfogások és ferdíté-
sek, első tekintetre észre vehető.

A dogmai harc Dávid halála után az unitáriusok között már csak a távoli téreken Baranyában s különösen Pécssett folyt. Erdélyben a jezsuiták azzal dicsekedtek, hogy az unitáriusok nem mertek kiállni velök, de ez nem azt mutatja, hogy nem lett volna ki fölvegye a harcot, hanem azt, hogy okosabbnak tartották folytatni az egyházszervezést. Méginkább azt kell mondanunk, hogy a Dávid példája senkit sem lelkesített a halálos és hiába való harcra. Mert, hogy tudósuk volt, azt bebizonyította Hunyadi Demeter és Enyedi György, aki az egyedül helyes útát, a külföldi sajtót választotta s az összes vitatott bibliai tételeket oly hatalmas magyarázatokkal világította meg az akkor egyedül helyes unitárius felfogás szerint, hogy száz esztendő nem volt elégséges a hazai és külföldi teológusoknak, hogy magokat győzőknek tekinthessék. A fokos cáfoló könyvekből kiáradó szitok, gúny és harag, még a kortársak nem kényes izlését is bántotta.

Enyedi György a szószékről, Dávid végrendelete értelmében, a hallgatók lelkiismeretére, erkölcsi érzésére, helyes ítéletére kívánt hatni. Fenn maradt nagy számú beszédében a vitatkozó részek is ilyen szelid hangnemben szólnak: ezek a pápások vakmerők, engedetlenek, átkozódok, egyebeket akarnak tanítani, ők semmit nem akarnak tanulni, sem az igazságnak, sem Isten beszédének helyt nem adnak, hanem azt akarják erőszakkal, hogy az övék legyen jobb, azért nem tartozunk vele, hogy ezeket elszenvedjük, hogy ezeket megcsináljuk, sőt azt mondja az apostol, hogy ilyeneknek csak egy óráig se engedjünk és hátra előttük ne álljunk. Érdekes missziói oktatásban ezt mondja: „Ha volna is és ha van valaki közülök bálványozásokat, babonaságokat megismervén, töllük elszakad és a mi vallásunkban megközeledik és némely cikkekben akadoz . . . ki ezért örömet hall, tanul, tudakozik, az ilyent bezzeg nem kell megutálnunk, hanem mellénk vennünk, hozzánk fogadnunk, vele nyájaskodnunk és nem sok disputa szókkal, hanem szép oktatásokkal tanítnunk és világosságra hoznunk“.

Enyedi az életet, a gondolkozást és az erkölcsöt kívánta javítani. Ennek megfelelt csendesesen folyó, világosan magyarázó szószéki tanítása. Szorosan biblikus, de a klasszikusokat is szívesen

alkalmazza. Különösen erős harcot folytat az erkölcstelének, a testi vágyaknak élők ellen.

Milyen egyszerű és tiszta logikával fejt ki a Krisztusról táplált felfogását és adja oktatását: a Krisztus beszéde az ő tudománya és tanítása. A Krisztus tudománya pedig nem egyéb, hanem az Atya Istennek tudománya: az én tudományom nem enyim, hanem azé, aki engemet elküldött. (Ján. 7.)

„Az, kik nem hallgatják, nemcsak Istennek ellene, hanem ő magok természetek ellen is cselekednek... Az, ki nem hallgatja az Istennek igéjét, semmit nem tud az Isten felől. Ha pedig az Isten felől semmit nem tud, nem különb az baromnál, sőt még az oktalan állatnál is alább való“.

Nekünk unitáriusoknak szabad is, kell is hallgatnunk és tanulnunk az igét. Hála legyen kegyelmes Atyánknak, hogy minden az ő nyelvén olvashatja az üdvösséghezó és minden hamisságnak megrontó szent igéjét. (Ker. Magv. 35. köt. 31 sk.)

A hanyatlás és önvédelmi harc kezdete.

Az istentiszteletet a *krisztustisztelettel* annyira egyenlővé tették a dogmatikus orthodox hittudósok, hogy az istentisztelet a szó elméleti jelentőségében másodrendűvé lett a Krisztustisztelet, helyesen a Krisztusimádás mellett. Az Atyaisten és a Krisztusisten azonosságát a túlzóbb apologéta sem állította, de az egylényegűség (consubstantia) érthetetlen és megfoghatatlan misztikumában elrejtve az egyház tekintélyével és az üdvözülés ígéréttel, el lehetett fogadtatni.

A Dávid F. iskolájának annyira tartott a hatása, hogy még Krisztus nevének az imádságokban bevitelére is készíteni kellett a papokat. 1629-ben az utasítás így szól: „Azon kell munkálkodni, hogy Krisztus urunk nevét a közönséges imádságokban közvetlenül, gyakrabban hívják segítségül. Ez annál könnyebben keresztülvihető, mert az úrvacsora kiszolgáltatásánál így lévén, a hallgatóság megbotráncozásáról semmi hallomás nincsen.

Rá kell szoktatni a hallgatókat Jézus Krisztus segítségül hívására s „hogy a hallgatók e gyakorlatot megszokják, mentől többször föl kell világosítani a Jézus Krisztus isteni hatalmáról s az egyházat felkaroló kormányzatáról és gondviseléséről“.

Ez a figyelmeztetés az unitárius egyház hivatalos rendszabályának (Disciplina Ecclesiastica) végrehajtását célzó utasítás volt a papokhoz és a hívekhez. De annál is jóval több. Alkalmazkodás a változott viszonyokhoz. Az önvédelemre berendezkedés, mert az 1579-ben elfogadott, trinitáriusnak mondható, confessio végrehajtását élénk figyelemmel ellenőrizték egy ideig a katolikus Báthoriak tanácsadói: a jezsuiták, azután a kálvinista (orthodox) fejedelmek püspökei. Az unitárius egyház vezetőinek rendkívül okosoknak, előre látó bölcseknek kellett lenniök, hogy az új hit életben maradjon s az egyház el ne vesszen, mert hiszen a kis Erdélyország sorsa is lépten-nyomon legnagyobb veszedelemben forgott. A XVI. évszáz végén s a XVII-ik kezdetén néhány esztendeig a legpusztítóbb háborúk színhelye, minék következtében „Karánsebestől Szászvárosig ember nem lakott (Mikó Ferenc), mert Básta zsoldosai, Mihály hadai minden ütközet után egy-egy vidéket tettek néptelenné“ (Dr. Jancsó B. Erdélytört. 124.).

E siralmas időszak az unitáriusokra majdnem halálos csapást mért. Enyedi György a nagy püspök 1594-ben meghalt, utóda Kósa János csak pár évig élt, az új püspököknek, Toroczkai Máthénak és a főiskola igazgatójának Göcs Pálnak menekülni kellett. Székely Mózes unitárius fejedelem alig pár havi uralkodás után a harctéren elesett. A tizenhatodik száz végétől 1605-ig az unitárius életnek Kolozsvárt és Kolozs megyében alig volt nyoma. A krónikás szerint annyira elpusztult minden, hogy maguk az emberek huzzták az ekét: „ipsi homines debebant aratra trahere“. Midőn az ország nyugalma Bocskai alatt helyre állt és az unitáriusok kolozsvári főtéri két templomukat vissza kapták, nagyon jól tudták, hogy a veszedelem nem múlt el.

A dávidisták és demetriádusok (így nevezték a Dávid Ferenc és a Hunyadi Demeter követőit) közötti ellentét belső veszedelmet rejtett magában s ezt az ellenség célszerűen felhasználta. Már 1608-ban tiltakoznia kellett Kolozsvár tanácsának, mely akkor egészen unitárius volt, a szombatosság vádjá ellen, mert ezt a címet használták föl nemcsak azok ellen, akik az Ó-testamentumban kerestek és találtak vigasztalást az üldözések súlya alatt, hanem az összes unitáriusok ellen. A dési egység (1638) ismeretes egyoldalúságával 300 esztendő alatt szünetlen alkalmazkodásban, megalázó lelki torturában tartotta az unitáriusokat.

Minden támadás és akadály ellenére is az unitáriusok nagyon erősek lehettek, mert Gelei Katona István az orthodox kálviniánusok püspöke ily szavakkal tör ki ellenük: „ez a lelket dögösítő méreg csudálatos hamarságával az egész világot, főképpen pedig Napkeletet és Délt úgy elfolyá, hogy Istennek kellett segítni, hogy a keresztény igaz tudomány is, annak mérgétől halálra nem betegedék és el nem temetődék. (Titkok-titka XXIV.) 1626-ban ilyen intézkedést adtak ki az ortodoxus vallás biztosítására: „a református (ortodoxus) superintendensnek bárhol szabad, sőt a *másféle valláson való papokat* is hortando, monendo, docendo, akit lehet az ő sententiájára vonni, de ne erőszakkal“.

Az unitáriusok és a szombatosság közötti viszony hitnézeti szempontból még távolról sincsen megvilágítva úgy, ahogy érdemelné. Ez azért is szükséges volna, mert a magyar zsidóság igen élénk érdeklődéssel a judaizmus számára igyekezett kisajátítani, holott ez a mozgalom a székely nép között messze távol állott mindentől, ami a judaizmus lényegéhez tartozik. Péchi Simon orientálista tudós nem tévesztendő össze az egyistenhívő erdélyi néppel, amely e gazdag úr birtokain formailag az urával tartott, minthogy másként nem lehetett.

Mihelyt a fejedelemség katolikus kézre jutott, úgyszintén az orthodox kalviniánus fejedelmek alatt Erdélynek világraszóló, ma is büszkén emlegetett dicsősége, a *hitzabadság* irott malasztá soványodott, holott a fejedelmek esküvel fogadták védelmét és megtartását. Az unitárius hívőknek saját lelkiismeretükkel kellett perbe szállniok. Olyan benső meghasonlás kezdődött, melyhez hasonlóról egyesek életrajzában igen, de egy nemzettest történetében találkozni nem lehet. Ha ezt a lélektani problémát, mint erdélyi sajátos jelenséget a pszichológus végig szemléli, a művelődés történelmének olyan anyagát ismeri meg, mely nélkül a haladás és a lelki evolúció igaz értéke nem deríthető fel. Erdély historikusa kezében a külső adatok akkor fognak új jelentőséget nyerni, ha ezeket a lelki motivumokat fölismeri és nyomon kísérve meglátja milyen eszközöket használtak föl, hogy hű unitárius főurakat tömegesen legyilkoljanak vagy elcsábítsanak, egész gyülekezeteket bekebelezzenek és magukénak mondjanak.

Az istentisztelet rendje.

Az istentisztelet rendjét Dávid Ferenc bevezette, Hunyadi Demeter és Blandrata rendszerbe foglalta: a prédikáció előtt imádság legyen s ezt az Urima zárja be. Végül 2. Tess. II-ik rész 16. 17. versével kell befejezni.

A közönség s részint magok a papok is, ragaszkodtak a megszokott régi eljáráshoz, melyet részint a római egyháztól kaptak örökségül. Első énekes könyvükben: *Isteni Dicsiretek* az egyházi esztendő felosztása szerint voltak rendezve az énekek és pedig hymnusok, antiphonák, Psalmusok. Adventre való hymnus: Áldott izraelnek Ura, Antiphona (felváltva éneklí a pap s a gyülekezet): ¹⁾ Az Úr úgy jő ki mint óriás. Psalmus: boldog ember az, ki fél az Úrtól. Hasonló beosztással következnek a karácsonyra valók, vannak közönséges antiphonák quadragesimára valók stb. Énekeltek *litániákat*. Első litánia kezdete: Teremtő mennyei Atya Isten, irgalmazz minekünk. Megváltó Jézus Krisztus kegyelmezz minekünk. Vigasztalj meg szent lelkeddel felséges Úristen. Bocsásd meg nekünk bűneinket felséges Uristen. (Ez a három szó szünetlenül ismétlődik a hosszú litániában.) Ezt könyörgés követi, melynek minden sorát ma is teljes nyugalommal elmondhatja a pap, annyira unitárius. ²⁾

A vasárnapi istentisztelet Dávid Ferenc korától a XVIII-ik századig megtartotta az antiphonákat és az antiphonák után rendelt zsolnárokat. Ezekkel kezdődött az istentisztelet s úgy látszik Agh István is sajnálta, hogy ezen jó szokást sok helyen elhagyták a kántorok, megelégedvén egy zsolnárnak vagy dicséretnek eléneklésével. Ennek oka lehet, mondja Agh István, hogy „a mesterek vagy kántorok az Antiphonák nótáját nem is tudják“. Hibáztatja, mert „illendő dolog, hogy az antiphonák után való zsolnárt ezen vasárnapi órán énekeljék s azután vagy zsolnárt vagy éneket szokás szerint“.

Az antiphonák az énekes könyv első és második kiadásában,

---

¹⁾ Felelgető énekek, melyeket a keleti és a nyugati egyházban használtak a VIII. századtól kezdve. Használják angolok között még néhány unitárius gyülekezetben ma is, a pap kezdi, a hívek folytatják s így tovább.

²⁾ Mindenható úr Isten, én mennyei szent atyám, a te irgalmasságodnak nagy voltában bizván, bemegyek a te házádba és meghajtom én szívemnek térdét a te színed előtt, a te félelmedben.

a Dávid Ferenc korában s azután is benne voltak, sőt litániákat is használtak s ezzel az istentiszteletet élénkebbé, változatosabbá és hatásosabbá tették.

A XVII-ik és XVIII-ik évszázban — mondhatnók hivatalos használatban — a Károli Gáspár zsolttár fordításai voltak. Magyarázata könnyen megtalálható abban az irgalmatlan üldözésben, melyet a református fejedelmek alatt az unitáriusok ellen csaknem szakadatlanul folytattak. A Károli fordítása hamar elfeledtette a Heltai bibliáit már azért is, mert még a Visolinak nevezett folio (ívrét) kötet is könnyebben volt kezelhető, mint a Heltai-féle, amely több külön álló kötetben jelent meg. A Zsoltárokat francia dallamokra Szenczi Molnár Albert átírta s ezzel az éneklést szintén irányította. Az unitáriusoknak kitűnő költőjük Bogáti Fazakas Miklós a zsolttárokat igaz magyar izléssel lefordította, de — úgy látszik — a hivatalos használatba nem, csak a magán használatba vették be. Az unitárius énekeskönyvbe azokat vették át s a legujabb időkig csak azokat használták. Kanyaró Ferenc kemény kritikája ide kívánkozik:

„Mi Szenczi Molnár Albertnek s utána szintén német miveltiségen nevelt Aranyos-Rákosi Székely Sándorunknak köszönhetjük, hogy a régiből többszörösen megújított énekeskönyvünk németes-franciás dallamaival finomabb izlésű angol vendégeinket nem ragadja, kik pedig a kuruc dallamok magyaros szépségeit eléggé tudják méltányolni“. Ezen a hiányon és hátrányon némileg segített Pálfi Márton, mert a régi énekeinkből és a kurucokból is fölvelt néhányat az újabb kiadásokba.

Enyedi György érdekesen világit rá az unitárius kultusz második főtényezőjére: az éneklésre. Lelki énekekkel kell dicsérni Istent. „A gondolatnak kell elől járni és az Istenhez való szeretetben felposduljon (pesdüljön), induljon az szű, fakassza ki az száj a szózatot, az belső indulatot és szeretetet és úgy kezdjen énekelni. Mindenkor az Urnak tisztességire nézzünk“.

Enyedi beszédeiből azt lehet kivenni, hogy a mise-éneklés ellen bevezetett reform néhol és némelyeknél azt eredményezte, hogy egészen tartózkodtak az énekléstől. Enyedi azzal kíván segíteni, hogy a biblia éneklőinek minden példáját felsorolja. A tanítványokat és Jézust; (Mt. 28. r. 30. v.) „Ha Mózes, Dávid és az angyalok nem szégyenlették az Urnak éneket mondani, te s: szé-

gyeld. Ezt cselekszik másutt is az jól rendelt ekklesiákban“. „Mind-
den köteles az éneklésre“. Azt Enyedi is vallja, hogy az éneklés-
sel kapcsolatban túlzásba mentek“. Tévelyegnek, akik sipokat, or-
gonákat fúnak a templomban. Mi elégedjünk meg az szájjal és szó-
val mondott dicséretekkel és eképpen magasztaljuk az mi Istenün-
ket. „De kicsoda könyöröghet olyan nyelven, amelyet nem ért. 1)

Agh István püspök Szentábraháminak méltó utóda, aki szer-
tartásainkat és egyházi gyakorlatainkat rendszerbe foglalta s hasz-
nálatba vétette az istentiszteletet, így szabályozza: „Legelőször ének-
lésnek kell lenni vagy az isteni dicséretekből, melyek nem kevés
jobbitással 1749. s közelebb 1777. esztendőben kibocsáttattak, vagy
a zsoltárokból, melyeket Szenczi Molnár Albert vallásra való te-
kintet nélkül helyesen szerzett volt“.

„A zsoltárokból csak azokat énekeljék, melyek megegyeznek
az Úr Jézus Krisztus szelidségére minket kötelező szent és igaz
tudományával“.

„Nem hibáznak ha a dicséretekből a hetedszaki munkásnapokra
rendeltek éneklük a 367 levéltől fogva a könyvnek végéig“.

Jól megtanulják, hogy „az éneklésben való habozás miatt
nevetség és botránkozás ne essék. A „kántorok“ minden maga-
vetést távoztassanak el: . . . az éneklés helyett ne hallgassanak
helytelen bögések, kiáltások, vagy ordítások, melyek még az emberek
előtt is utálatosok“.

Ennek az intésnek nagyon kevés vagy épp semmi foganatja
nem volt, mert még újabb időben, a mult század vége felé is, az
öreg kántor nagy örömét lelte abban, hogy az éneksorok végén egy
szótagot kiszakított és külön tovább fújta, mintha dicsekedett volna
szép, erős hangjával. Amíg orgona nem volt, a kántor a templom
közepén levő éneklő állvány és énekkönyv tartó mellett olvasta a
szöveget és vezette az éneket. Érdekes maradványai ennek az idő-
nek a disszel kiállított kéziratoss énekkönyvek.

Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy templomainkban
orgona a XIX-ik évszázig nem volt. Első volt a kolozsvári 1806-ban
azután a bányoni s lassan-lassan a többi. Párhuzamosan követte
a templomi éneklés tökéletesedése. Ma már jól előre vagyunk ha-

---

1) Kanyaró szerint több hangra begyakorolt éneklés volt templomain-
ban, amit a fejedlem mintául emleget a kálviniánusoknak. (Ker. Magv. XXXV.)

ladva, de távolról sem annyira, hogy immár a célt, a szép és harmonikus éneklést elértük volna!

Az imádkozás is az éneklés módjára ment. A pap elől mondotta „és követni szokták őt a gyülekezet tagjai. Ezt a jó szokást falun, néhol ma is gyakorolják, szép halkan, de inkább csak az Uriimánál. Mind a hálaadás, mind a könyörgés olyan legyen, amit mindenki szívéből kérhet“. Ebből következett, hogy a papnak jól meg kellett tanulni és „maga hányás nélkül“ mondani. A szentírás szavai ajánlatosak, de minthogy nem minden bibliai, főleg prófétai kifejezés alkalmas, nem hibázik a pap, ha nem mind formálja szentírásból, „csak teljesen és világosan legyen formálva“. Azonban a culinaris kifejezéseket nem kell használni. Ezt az „extemporalisok“ szoktak elkövetni. A főtanács „gyakorta meg is tiltotta“. Ha valamelyik pap nem tudná előre jól megtanulni, a Főtanács megengedte, hogy az eklésiával előre megegyezvén . . . illendő buzgósággal az írásból előadják, „az időhez és alkalmatosságához képest“.

Az imádság előtti invocatiót eltiltotta a Főtanács „fogjon egyenesen a könyörgéshez, melyben ha úgy tetszik, segítségül hívhatja Istent“. A „kántor“ vagy Istent dicsőítő, vagy hálaadó versekkel“ zárja be.

Dr. Boros György.

Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.

Az isteni lélek és az emberi szellem munkája nem ismer országhatárokat. A szél útját az ember nem kísérelheti. „Az fú, ahová akar, és zúgását hallod, de nem tudod honnan jő és hová megy.” (Ján. 3 r. 8 v.) A tavaszi szél utólérhetetlen szárnyakon száll országról-országra s röpíti magával az élet és termékenység megszámlálhatatlan magvait. Azokat elhullatja a hegyeken völgyekben, síkságokon, erdőkben és mezőkben. A kedvező helyekre hullott magvakból kihajt az élet. Lesznek fák, füvek és virágok s általuk szebbé lesz az egész természet. Ilyen az isteni lélek és az emberi szellem munkája is.

Az unitárius szellem története sincs egy ország határai közé zárva. Ma már megállapíthatjuk, hogy az is világjelenség, amelynek különböző változataival a művelt világ minden részében találkozunk. Mint a szél járását, ha nem is tudjuk mindenütt nyomon kísérni, de nevezetesebb csomópontjait könnyen megállapíthatjuk. Ezek a csomópontok Olaszországba, Lengyelországba, Erdélybe, Hollandiába, Angliába és Amerikába vezetnek. Azonban sehol sem maradt meg elzárt és elszigetelt jelenségnek, hanem áttörte az országhatárokat, ledöntötte a faji és nemzeti korlátokat s a benne levő erőnél fogva az egyetemes keresztény magaslatokat kereste. Így hozta közelebb az egymástól távollakó népeket s így teremtett testvéri közösséget idegen országok lakói között. E tanulmány célja az, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján reáműtasson azokra a külső és belső kapcsolatokra, amelyek az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között fennállottak.

A reformáció után az Olaszországból szárnyra kelt antitritárius szellem Lengyelországban mint szocinánizmus, Erdélyben mint tiszta unitarizmus vert gyökeret. Azonban innen tovább

szórta világító sugarait Európa különböző országaiba. Újabbán megállapítást nyert az a tény, hogy Dávid Ferenc és író társai a „De falsa et vera unius dei patris, filii et spiritus sancti cognitione libri duo” címen 1570-ben Gyulafehérváron megjelent terjedelmes könyvüket Erzsébet angol királynőnek ajánlották¹, akiről tudva van, hogy a reformáció szabad szellemének buzgó támogatója volt. Hogy ez a könyv nem csupán Angliában, hanem Európa más országaiban is ismert volt és hatást ért el, annak bizonyítéka az, hogy Károlyi Péter nagyváradi kálvinista lelkész a következő évben Wittenbergben adott ki egy 424 oldalas cáfoló iratot ellene.²

Újabbán Miklós Ödön, aki Hollandiában végzett mélyreható kutatásokat az ott található magyar nyomok után, megállapította, hogy az utrechti egyetem könyvtárában megtalálható a Dávid Ferencék fennebb említett „De falsa...” című műve, amely a Gomarus Ferenc (1563—1641) leideni egyetemi tanár tulajdona volt s amelyben sajátkezüleg írt cáfoló megjegyzéseket. Ugyancsak ilyen sajátkezű bejegyzésekkel tarkított példánya van meg az említett könyvtárban az Enyedi György „Explicationes” című nagyszabású művének. E két könyv unitárius irányát igyekezett megcáfolni Gomarus „Opera Omnia”-ja (Amsterdam 1664) egyes lapjain, ahol különösen Enyedit névleg is többször megemlíti. A Gomarus nyomdokain haladt Abdias Wildmarus groningeni tanár, aki önéletrajzában bevallja, hogy már 1645-ben az Enyedi könyve alapján cáfolta a szociniánizmust újszövetségi előadásaiban. Az amsterdami anabaptista gyülekezet szintén őrzi az Enyedi művének egy példányát. Ez azonban már Groningenben készült 1670 évi kiadás, amivel kapcsolatosan Miklós Ödön azt a nézetét fejezi ki, hogy ezt a holland anabaptisták adták ki a nevezett helyen, amely ma is egyik főfészkek.³ Bármennyire is elhalványultak az idők folytán ezek a régi nyomok, mégis mutatják, hogy az Erdélyben gyökeret vert unitárius hiteszme Európa más országaiban is foglalkoztatta a kedélyeket. Ez a körülmény indíthatta Geleji Katona Istvánt 1645-ben arra a féltékenységből

1. L. Ker. Magvető 61. évf. 108 l.

2. U. o. 110—111 l.

3. Miklós Ödön: Könyvészeti jegyzetek Hollandiából. Theol. Szaklap XV. évf. 2—4 sz. 192 lap.

származott jóslásra, hogy Németalföldet és Angliát a Dávid-féle eretnecség el fogja borítani.

Nem említve a Vicenzából elűzött antitrinitárius társaság egyes tagjainak Európa különböző városaiban végzett apostoli munkáját s különösen Stancaro Ferencnek Bécsben, Bázelen, Krakkóban, Königsbergben, Oderafrankfurtban végzett antitrinitárius magvetését, valamint a Melanchtonnal, Musculus Andrással, Osianderrel sőt Kálvinnal és Bullingerrel folytatott hitvitáit: még határozottabb nyomait látjuk az unitárizmus szociniánus irányzatának Európa különböző országaiban. Az oly fiatalon elhalt Socinus Laelius (1525—1562) beutazta Francia-, Angol-, Németországot, Hollandiát, Svájcot. Érintkezett Bullingerrel és Melanchtonnal s mindenütt nyomát hagyta antitrinitárius nézeteinek. Unokaöccse Socinus Faustus, még hitrendszerének kifejtése előtt nagy hitvitát folytatott 1577-ben Frankfurtban Covetus Jakab kálvinista lelkésszel, amely vitatkozás által megalapította reformatori hirnevét és tekintélyét. A Socinus Laelius és Faustus iratai alapján az utóbbi fejtette ki a szociniánizmust, mely a szentháromságot, az eredendő bünt, a predestinációt, mint a józan ésszel meg nem egyező hittételeket, tagadja. Krisztust emberi lénynek tekinti, aki tanai, élete és halála által isteni méltóságra emelkedett. A szociniánizmus alapelvei a rákóvi kátéban vannak kifejtve, amely lengyel nyelven 1605-ben, latinul pedig 1609-ben jelent meg. Ettől kezdve ez lett a szociniánizmus szószólója Európa különböző országaiban. Így Cocceius János még tanuló korában 1625 körül Hamburgban ismerkedett meg e kátéval. Azonban az ellene megindult reakció gondoskodott arról, hogy hatásának a nyomait eltüntesse. Inkább csak az ellene fogatosított inézkedésekből lehet következtetni arra, hogy a vallási kérdések fölött józanon gondolkozókra nem csekély hatást gyakorolt. Már a dordrechti 1618 évi nevezetes zsinat drákói intézkedéseinek igazi oka nem az ármiánizmustól való félelem, hanem a szociniánizmus ellen való védekezés volt.¹ Statorius János Lengyelországból Hollandiába menekült szociniánus lelkész 1638-ban levelet irt, Frank Ádám kolozsvári szász unitárius paphoz, amely levél I. Rákóczy György kezére jutott, amelyet aztán Bisterfeld gyu-

¹ Szentábrahámi Mihály: „Az Isten ekklezsiájának változásairól.” Ford. Uzoni F. István (Kézirat) 499 l.

lafehérvári tanár utján visszaküldött Hollandiába Voetiushoz, ama kor legnagyobb szkolasztikus teológusához, aki viszont szükségesnek látta kiadni s annak kapcsán rációfolni a szociniánizmusra. E levélből tudjuk meg, hogy Hollandiában akkor voltak nem kevés számban Nicodemiták, azaz unitáriusok, „akik Szocinussal egyező véleményen vannak.”¹ Angliában 1652-ben a parlament rendeletet adott ki, hogy a rákóvi kátét bárhol találják, el kell égetni. Jászberényi Pál magyar teológus, aki Utrechtben is tanult s aki Rákóczi Ferenc tanára volt, későbbben Londonban telepedett le, ahol irta és ki is adta „Examen doctrinae Ariano-Socinianae” c. művét 1662-ben. Ez a mű a Miklós Ödön megállapítása szerint megvolt a Voetius Gisbert utrechti egyetemi tanár (1634—76) könyvtárában. A szociniánizmus mindezek ellenére is tért hódított, azt igazolja az a körülmény, hogy a holland rendek 1654-ben rendeletet adtak ki ellene s egyben megbízták Cocejus János leideni egyetemi tanárt a szociániánizmus megcáfolásával, aki ezenkívül is műveiben több alkalommal kikelt a szociniánus tanok ellen.² Sőt Bisterfeld gyulafehérvári tanár a szociniánusok ellen irt művét éppen Leidenben nyomatta ki.³ A szociániánizmus kovászát a fentiekén kívül széthordották Európában azok a lelkészek és teológusok, akiket 1658 után Lengyelországból kiűldöztek s akik Magyarországon, Sziléziában, Brandenburgban, Angliában és Németalföldön kerestek és találtak menedéket.

Ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy ez az anti-trinitárius áramlat hol és minő befolyást gyakorolt a lelkekre. Annyi azonban tény, hogy Németalföldön 1590 körül a szigorú kálvini alapon álló belga hitvallás és a heidelbergi káté (catechesis palatina) ellen erős visszahatás indult meg s különösen a föltétlen predestináció tanát kárhóztatta. Ennek a mozgalomnak vezére *Arminius Jakab* akkor amsterdami lelkész volt. Arminius 1603-ban leideni egyetemi tanár lett. Itt fejtette ki hitbeli felfogását, amely szerint az isteni elővégzet az emberek hitén alapszik s csak a Krisztusban hívők számíthatnak az üdvösségre. E

¹ V. ö. Ker. Magv. 52 k. 72—73 l.

² Zoványi Jenő: A coccejánizmus története. Bpest. 1890. 24 l.

³ L. Ker. Magv. 52 k. 73 l.

Kapcsolatok az erdélyi unit. és a hollandiai remonstránsok között.

tanítása heves ellenzésre talált a hollandok többsége között, akik Kálvinnal együtt az üdvösséget kizárólag az isteni kegyelemnek tulajdonították. Különösen Arminius egyik tanártársa Gomarus Ferenc, aki a predestinációt a legmerevebb alakjában tanította, indított heves harcot ellene. A két küzdő fél között 1608-ban Hágában lefolytatott nyilvános hitvita nem hozta meg a döntést. Arminius a következő évben meghalt, de azért az általa védelt ügy nem veszett el. Mind a köznépből, mind a papok és teológusok közül többen csatlakoztak az ő tisztább és szabadabb nézetéhez. A leideni egyetemen utóda Vorstius Konrád lett, aki „Tractatus de Deo sive de natura et attributis Dei” c. művében még tovább ment és a szociniánizmus felé közeledett, amivel meg is vádolták a gomaristák. Amikor aztán I. Jakab angol király is beleszólt a vitába s ő is a gomaristák mellett foglalt állást, Vorstius kénytelen volt tanári állását elhagyni. Így sem sikerült az arminiánizmus terjedését megakadályozni sőt újabb egyházi és világi tekintélyek csatlakoztak hozzája, mint Oldenbarneveld János „a hollandi rendeknek sindicatusa és procatora, elmével, okossággal, dolgokkal való éléssel, nagytekintetű és méltóságú férfiú”, Otenbogárd János „a hágai ekklesiának ékeesen szóló papja”, Borrius Adorján, Episkopius Simon, Hugó Grotius stb. sindikusok, prokátorok, főpapok előtt való szószóllók.¹ Ekkor a gomaristák új eszközhöz folyamodtak. Azt követelték, hogy az állam a maga hatalmi eszközeivel nyomja el az arminiánusokat. Ez ellen 1610-ben Hollandia rendeihez egy öt cikkből álló remonstrációt adtak be, amelyben kifejtették, hogy „Isten az emberek üdvössége vagy kárhozata felől öröktől fogva határozott ugyan, de oly módon, hogy mindazok, akik Krisztusban hisznek, üdvösségre, a hitetlenek ellenben kárhozatra jutnak, továbbá, hogy Krisztus az összes embereknek javára halt meg, de halála által csak a hívők nyernek bocsánatot.”² E remonstráció után kapták a remonstráns elnevezést. Bármennyire igyekeztek hitbéli felfogásukat szelidíteni, mégsem szűnt meg az ellentét a két fél között, sőt mindinkább fokozódott. A gomaristák a kérdést politikai térre vitték s ez által Orániai Móricot, aki pedig egy ideig rokonszen-

¹ Szentábrahám M. i. m. 498. l.

² Zoványi Jenő: Theológiai Ismeretek Tára. Mezötur 1901. 3 k. 141. l.

vezett az arminianusokkal, ellenük ingerelték. Bizva a helytartó támogatásában és többségükben, közzsinat összehívását sürgették. Ez a zsinat 1618 novemberében Dordrechtben kezdte meg ülésvezését és 1619 májusig tartott. A zsinatra a feltétlen predestináció hívei közül nem csupán Németalföldről, hanem Angliából, Svájcból, Skóciából, Németországból sokat meghívtak, hogy ez által domborítsák ki egyetemes jellegét. A remonstránsokat nem mint tárgyaló feleket, hanem csak a maguk igazolása céljából engedték be. Szavazati jogot nekik nem adtak. Már a zsinat megkezdése előtt nagy meglepetést és zavart okozott az, hogy Oldenbarneveldet és Grotiust, a két jeles remonstráns vezért elfogták és börtönbe zárták. Azonban megjelent a zsinaton Episcopius, „igen tudós és tekintetes férfiú, még ellenségeinek bizonyossága szerint is eszességgel, tudománnyal ékes beszéddel ékeskedő férfi”. Ez a jeles ember kifogást emelt a zsinat azon berendezése ellen, hogy itt a vádlók és bírák ugyanazok s így elfogulatlan ítéletet nem hozhatnak. Azonban mindez semmit sem enyhített azon a szigorú predestinációs hangulaton, amellyel a zsinat összeült. Ez a hangulat nyomta reá bélyegét a hozott határozatokra is.

A zsinat elvetette a remonstránsok öt cikkét s ezzel szemben igazhitű tan gyanánt azt állapította meg, hogy „az üdvyszerző hit az egészen tehetetlen emberi természettől függetlenül kizárólag a teljesen tetszés-szerinti kegyelem ajándéka, minélfogva az üdvre való részleges kiválasztás ennek semmi esetre sem eredménye, hanem csupán az okozója, úgy hogy a Jézus halálának megváltó hatása a kiválasztottakra szorítkozik”.¹ Szentábrahám e zsinat határozatait így írja le: „A remonstránsok a vallás megvesztegetőjének és dögleletes vétkűeknek ítéltettek, az öt artikulusoknak tévelygési kárhoztattak, ekklésiájuk elszaggattattak, tanításra való hatalom a papoktól elvétellett. Külső hivatalokból kihányattattak.”² Még súlyosabb következményei is voltak a zsinat határozatainak. A 72 éves Oldenbarneveldet a zsinat bevégezése után négy nappal május 13-án kivégezték. Hugó Grotiust életfogytig tartó fogságra ítélték, aki csak úgy menekült meg, hogy

¹ Zoványi I. i. m. 142. l.

² I. m. 499 l.

felesége könyves ládába zárva, megszöktette. Ez a szigorú sőt kegyetlen ítélet nem az arminianusok öt cikke miatt volt, hanem, amint már említve volt, a szociniánusságnak szóllott. Mert a dordrecht-i zsinat hittani határozatának és a remonstráns felfogásnak egybevetéséből is kitűnik, hogy itt nem csupán a predestináció kérdéséről volt szó, hanem evvel kapcsolatosan az eredeti bűnről, a megigazulásról, az Isten és ember fogalmáról s a kettőnek egymáshoz való viszonyáról. Ki az üdvösség szerzője? Ez volt a kérdés. Az egyik szerint kizárólag az isteni kegyelem a nélkül, hogy arra a bűnben született embernek a legkisebb befolyása is lehetne. A másik szerint is az isteni kegyelem biztosítja az üdvösséget; de ezt a kegyelmet az ember a Krisztusban való hit által nyeri el. Ez utóbbi felfogás teljesen azonos a szociniánizmus tanításával, mely a megigazulást így határozza meg: "A megigazulás annyi, mint az Úr Jézus Krisztusért való tiszta kegyelem útján a mi cselekedeteink nélkül minden multbéli bűneinknek az élő hit által való megbocsátása".

A dordrecht-i zsinat határozatainak a végrehajtása a remonstránsokat letörte, szétszórta s az üldözöttek idegen országokba menekültek. Azonban megsemmisíteni nem tudta, sőt a szenvedések után új életre keltek. A politikai hullámok lecsendesedésével Episcopius megírta Apollógiáját és kiadott egy 25 cikkből álló confessziót. Ujtenbogaert János pedig kátét adott ki. Mindezek a közhangulatot annyira megszelidítették, hogy maguk az ország rendei belátták, hogy mekkora igazságtalanság történt velük. A hibát úgy hozták helyre, hogy 1630-ban szabad vallásgyakorlatukat törvényesen biztosították.

Most már lázas szorgalommal fogtak az építő munkához. Amsterdamban 1634-ben „az ő társaságuknak és vallásuknak veteményes kertet (Teol. intézet) létesítettek". Ebben a teol. intézetben jeles tanárai voltak a Teológiának, Filozofiának, Filológiának és Historiának. Jelesebb tanáraik voltak: Episcopius Simon, Curcellius István, Limborch Filep, Clericus János, Cattenborgh Adorján, Vestenius János-Jakab, Crellius Sámuel. stb. Ezzel a remonstráns egyház virágzásnak indult. Nem csak Németalföldön, hanem Svájcban és Franciaországban is többen lettek józan és tiszta hitelveinek követői. Főelvük a teljes vallásszabadság volt. „Akárkinek meg kellene engedni, hogy miképpen akarjon Istenről és

vallásról érteni." Ezért szűkkörű dogmák által magukat körül nem bátyázták, hanem tagjaik sorába számították azokat, akik 1., A szentírást különösen az újtestamentumot tekintik a vallás mértékéül. 2. Akik több Isten tiszteletivel magukat meg nem fertőztetik. 3. Akik a Krisztus parancsolataihoz alkalmazott, tiszteséges életet élnek. 4. Akik a vallásnak okáért senkit sem bántanak, gyötörnek.¹ Ezen alapelvek három olyan körülményt domborítanak ki, amelyek mutatják a remonstránsoknak a szociniánizmus felé hajlását. Az egyik az, amely a hitvallások mellőzésével a bibliát, különösen az újszövetséget, teszi a vallás alapjává. A másik pedig a több-Isten tisztelete ellen való tiltakozás, amely burkolt antitrinitárizmus. És a harmadik az, amely pusztán hit helyett a Krisztushoz alkalmazott életet kíván, amely már magában foglalja az emberi szabadakarat feltételezését, amely Pelagius féle felfogást Socinus Faustus fogadta el először. Végül az utolsó pontban foglalt vallási türelmesség a Dávid Ferencék lelki világára emlékeztet, amellyel Erdélyt a vallásszabadság klasszikus földjévé tették.

A szociniánizmus mellett még más két teológiai irányzat is fejlődött ki Németalföldön u. m. a cartézianizmus és az u. n. frigyteológia. Mind a kettő ellenhatása volt a prot. teológia fölött urrá lett szkolaszticizmusnak, amely a 17. század közepén érte el tetőfokát s éppen Németalföldön nyomta rá bélyegét a ref. teológiára. A *cartézusi* teológia Descartes filozófiai alapelvein épült fel, aki 20 évet töltött Hollandiában. A szkolaszticizmus merevségével szemben hirdette a kételkedés jogát. Semmiféle tekintély nem föltétlen kötelező. Egyetlen valóság és igazság van: „Cogito, ergo sum“. Ennélfogva semmi sem valóság, amit az ésszel és belátással igazolni nem lehet. Alapelveit kezdetben csak a természeti világra terjesztette ki, de későbbben a gondolkozó ész bírálata alá vetett mindent. Nem akart az egyházi tantételek ellen állástfoglalni, de azokat is filozófiai alapelvének alája rendelte s az ész bírálata alá vetette. Isten létezését is az értelem útján kívánta bizonyítani. E szerint él bennünk a tökéletesség fogalma. A tökéletesség fogalma pedig egy az Isten fogalmával. Ha bennünk van az Isten fogalma, akkor ő valóban létezik is, mert ezt

¹ Szentábrahám M. I. m. 500 I.

a fogalmat csak ő ültethette belénk. Bár korai halála miatt rendszerét nem fejthette ki, de megindítója lett a modern szellemi áramlatnak s megalapítója az új kori racionálisizmusnak. A szkolaszticizmus formáságaiba és terméketlen meghatározásaiba beleféradt hittudósok egy része örömmel kapott az igazság keresésének ezen új módján s a németalföldi akadémiákon jeles szószólói akadtak a cártéziusi teológiának.

A másik, amely nem ennyire általános irányzatú volt, de mégis nagy befolyást gyakorolt Hollandiában a teológiai gondolkozásra, a *foederális* vagy *frigyteológia* volt. A frigyteológiának gyökérszálai messze visszanyulnak a kereszténység történetébe. Alapja az, hogy a vallás nem egyéb, mint az Isten és az ember között létrejött frigykötés. Azonban ez a gondolat öntudatosan csak a prot. teológiában jutott kifejezésre, ahol már a reformációtól kezdve nyomai megtalálhatók.¹ Azonban igazi kifejtője és rendszerbe foglalója Coccejus János (sz. 1603. megh. 1669.) leideni egyetemi tanár volt. Főművei: „Summa doctrinae de foedere et testamento Dei” (1648) és „Summa theologiae ex scripturis repetita” (1662). Ezeken kívül messze kiterjedő irodalmi munkássága volt, de teológiai rendszerét e két főművében építette ki. Eszerint a teológia hivatása az, hogy megismertesse Istent s ezáltal üdvözítse az embert. Az Isten megismerésének két útja van, u. m.: A teológia naturális és az Isten igéje. Az elsőnek közegé az értelem és a conscientia. Azonban az értelem nem lehet sem forrása, sem szabályozója az igazságnak. Éppen ezért filozófiai elvekkel a teológia nem dolgozhatik. Az Isten igéjét a kijelentés hozza tudomásunkra. A kijelentés a Szentírásban van. A hitbeli ismereteket kizárólag a bibliából kell meríteni. A bibliát magából a bibliából kell megmagyarázni. Azonban megkivánjuk, hogy a magyarázó „Az Isten és Krisztus mysteriumának egységét” ismerje. Coccejus belső összefüggést lát az ó- és újszövetség között. Az ószövetség előképe az újnak. Ezért az is éppen olyan értékes, mint emez.

Ez elvek alapján fejti ki hittani rendszerét, melyet az Isten és szentháromságról való nézeteinek az ismertetésével vezet be.

¹ Aki a frigyteológia történetével részletesebben akar foglalkozni, annak ajánljuk Zoványi Jenőnek „A coccejánizmus története” című önálló tanulmányát, amelyből mi is meritettük a következő adatokat.

Minket azonban közelebről az Isten és ember viszonyára vonatkozó nézetei érdekelnek elsősorban, mert itt fejti ki a frigyteológia alaptételeit. Az egész biblia nem egyéb, mint az Isten és ember között létesült frigy történetének előadása. Ez a frigy az ember teremtésekor kötött. Azonban nem kétoldalú ez a frigy. „Az Isten csak adott, az ember csak elfogadott.“ Az isteni frigy kettős, u. m. cselekedeti, amit másképpen természeti frigynek is lehet nevezni és kegyelmi frigy. Az első a cselekedetekre, az utóbbi a hitre vonatkozik. Az első a bűn következtében megszűnt s jött helyébe a kegyelmi frigy (foedus gratiae). Ez is az Isten és ember között jött létre, de itt egy harmadik tényező is szerepel: a közbenjáró. Ez a frigy t. i. nem az elesett emberrel, hanem a közbenjáróval kötött, akinek büntelen embernek, de egyben az isteni dicsőség részesének kellett lennie. Az egyház a kegyelmi frigynek megfelelően három állapoton ment keresztül u. m. a paradicsom elvesztésétől Mózesig (ante legem), Mózesről Krisztusig (sub lege) és a tulajdonképpeni ker. egyház (post legem). A megigazulással kapcsolatosan kifejti Coccejus, hogy a Jézus kiontott vére által lett teljessé. Ez volt a bűnért való elégtétel. Éppen azért ez elégtétel előtt nem is lehet teljes bűnbocsánatról beszélni. Az ó-szövetségi kegyes emberek vétke csak el volt mellőzve, de végleges bűnbocsánatot az elégtétel után nyerhetnek. A prédesztináció felfogása megenyhül a frigyteológiában. Elfogadja ugyan az előre elhatározást, de a kiválasztás nem föltétlen biztosítéka az üdvösségnek, hanem inkább hitet és kitartást kölcsönöz. Tehát az üdvösség nem tisztán isteni cselekedet, hanem némi emberi hozzájárulás is szükséges.

A cartáziánizmus és a coccejánizmus nagy zavart okozott a holland ortodoxia körében, mert ellentétben a külső tekintélyek előtt hódoló és üres meghatározásokat kereső szkolaszticizmussal, az első az értelmet és belátást, a második a bibliát tette a teológia alapjává. A két ellentétes irány között keletkezett harc, mely egy századot vett igénybe, Hollandiát a prot. teológia központjává tette. Az akadémiákon mindenik irányzatnak voltak bátor és tudós képviselői. Az egyik tábor az értelem nevében ostromolta az orthodoxia várát, amelynek oltalmazója Voetius és követői voltak. A másik tábor pedig a bibliával a kezében igyekezett a protestánsizmus tisztaságát helyreállítani. Sőt sokan vol-

tak és éppen ezek lettek a legkiválóbb holland teológusok, akik a két ellenzéki irányt egyesítve, az értelmet és bibliát együttesen használták fel céljaik clérésére. Ez utóbbi csoporthoz tartoztak a remonstránsok, akik anélkül, hogy egyiket vagy másikat föltétel nélkül elfogadták volna, mind a két irányzatban találtak valami olyant, ami az ő hitbeli felfogásukat igazolta és alátámasztotta. De emellett különös céllal hangsúlyozták a kereszténység erkölcsi oldalát, állítva, hogy az nem annyira tan, mint élet.

A holland teológiának ez a forrongása, amely egy új reformációt jelentett, a magyar ifjakat éppen úgy vonzotta, mint korábban Wittenberg. Seregestől keresték fel ifjaink s hozták magukkal az ott uralkodó teológiai irányzatok közül azt, amelyik reájuk a legnagyobb hatást gyakorolta s itthon terjesztői lettek annak. A magyar s különösen az erdélyi prot. egyházakban hangos szószóloői voltak mind a karteziuszi mind a Coccejánus-féle teológiának, sőt ezekkel kapcsolatosan a szociniánizmus vádja is elhangzott egyesekkel szemben. Így Apáczai Cseri János presbiteriánus elvei mellett a kartéziuszi teológiáért szerzett magának sok ellenséget, köztük magát II. Rákóczi György fejedelmet. Dézsi Márton és Csernátoni Pál nagyenyedi tanárokat és Hunyadi Pál lelkészt, akik a leideni teol. akadémián tanultak, coccejánus és karteziuszi elveikért közszinatra idézték meg Radnótra, ahol súlyos büntetéseket szabtak rájuk. Azonban a büntetéseket nem hajtották végre, hanem utasították a püspököt és főgondnokot, hogy kísérvék figyelemmel további működésüket s ha ez a „botránkoztató dolog“ ismételten előfordulna, a bűnösöket azonnal bocsássák el állásaikból. Hogy ez nem csupán szórványos jelenség, hanem általános jellegű mozgalom volt, azt bizonyítja Pósa-házi János gyulafehérvári tanárnak 1685-ben Kolozsvárt kiadott „Syllabus assertionum, . . .“ c. műve, melynek előszavában az egyházban előforduló „botránnyok“ és „szakadások“ miatt panaszkodva kérdi: „Kik okozták ezeket? Nehány nyughatatlan ember, kiket a botránnyos újdonságok felizgattak s most már semmi sem tetszik nekik, amit nem coccejusi és cartesiusi typusról hallanak. Ez a ragály néhány év előtt kezdődött Németalföldön, de e térrel nem elégedett meg, hanem a magyarországi és erdélyi isko-

lákba is behatolt.¹ Az orthodoxiának ebből az elfogult és kárhóztató hangjából, éppen úgy mint Hollandiában, itt is a szociniánizmus és árminiánizmus vádja is el-elhangzik az újítók ellen. Így Eszéki István utrechti magyar ref. egyetemi hallgató éppen Voetius biztatására a coccejánizmus ellen való harcában a szociniánianusokat és a remonstránsokat támadja, mint olyanokat, akik a megigazulás kérdésében egy gyékényen árulnak.² Nádudvari Sámuel nagyenyedi ref. pap pedig egy alkalommal a Pelagius tanait hirdette a templomban. Ez paptársát: Borosnyai Lukács Jánost annyira dühbe hozta, hogy a beszéd alatt felállva, így szólott: „Protestálok! a remonstránsok sem szólnak ilyen vastagon“ s azzal kiment a templomból.³

Az erdélyi unitáriusokat ezeken az általános irányú teológiai harcokon kívül más dolog is vonzotta Hollandiába. Ott voltak a kálvini egyházból kivált remonstránsok, akik 1630 után megerősödve s a hollandi teol. vitákban szellemileg is meggyarapodva, európai híru tanárokkal dicsekedhettek. Emellett itthon hazájukban a szombatosság címén a leghevesebb üldözéseknek voltak kitéve s az 1638-ik dézsi egyezségben nemcsak hogy Jézus Krisztus egyenes imáadására köteleztettek, hanem vallási irataikat is cenzura alá vetették. Ebben a nagy elnyomatásban szinte önkénytelenül nyújtották kezüket arra, ahonnan szellemi támogatást remélhettek. Minthogy a fentiek alapján világos, hogy a holland levegő kedvezett az erdélyi unitáriusoknak, egész természetesnek látszik, hogy a többi magyar és erdélyi prot. teológussal együtt ők is arra felé irányították tekintetüket. *Vári Albert.*

(Folyt. köv.)

¹ Zoványi Jenő: A coccejánizmus története. 138—139 l. A Pósházi „Syllabus“-áról Bod Péter „Magyar Athenász“-ában azt írja, hogy közbeszéd tárgya volt, miszerint amikor Pósházi kéziratát a gyulafehérvári deákoktól Kolozsvárra a nyomdába küldötte, ezek a deákok Nagyenyeden bementek ismerős deáktársaikhoz s ott vendégeskedtek. A nagyenyedi deákok megtudván, hogy gyulafehérvári társaik mit visznek tarisnyáikban, titkon kivették, ivenként kiosztották egymás között s míg egy részük mulattatta a fejérvári diákokat, addig a többiek gyorsan lemásolták s észrevétlenül visszatették. Az így lemásolt „Syllabus“-t átadták Dézsi Márton tanárunknak, aki cáfólo iratot készített ellene s mire az eredeti munka megjelent, deák és magyar nyelven kész volt a Dézsi cáfólo irata is.

² Zoványi I. l., m. 118—124 l.

³ Sámuel Aladár: Felsőcernátoni Bod Péter élete és művei. Budapest. 1899. 148 l.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi működése.

Amilyen kedvező reményekkel indult, a folyton súlyosbodó gazdasági nehézségek folytán hónapról-hónapra annyira nehezedett Irodalmi Társaságunk 1931 évi munkája. A legszebb reményekkel indultunk, mert hiszen az új év mindjárt azzal a megélttel kezdődött, amely Gyallay Domokos tagtársunk Kisfaludy-társasági székfoglalójának fényéből nekünk is kölcsönzött néhány sugarat. Hiszen Gyallay Domokos elsősorban még is csak a miénk s az ő fényes pályafutásához az unitárius szellem s ami kis Társaságunk is adott valamit s így az a fény és ünnepély, amivel a magyar irodalmi élet e nagy multu és díszes társasága s általa az egyetemes magyar irodalom fogadta kebelébe, nekünk is örömünk volt. Hasonlóan örvendetes esemény volt Társaságunk, de egyuttal unitárius szellemi életünk életviszonyaiban is a Társaság ez év január 16-án, január 30.-án és febr. 26-án tartott három felolvasó ülése. Belekapcsolva az irodalmi életbe a művészet többi ágát is, az elsőn dr. Boros György püspök úr megnyitója, Vári Albert és S. Nagy László felolvasásai s Fekete Lajos szép versei mellett Puksáné Boros Irén énekszámái és Útő Mária zongora kísérete vonzották a közönséget. A második ülés fénypontja a püspök úr megnyitója mellett Gyallay Domokos szereplése és ünnepi köszöntése volt, de hasonlóan értékes számnak kell tekintenünk dr. Gál Kelemen szereplését, akik mellett Székely László versekkel, Lászlóczky Ilus és Annus pedig ének és zongoraszámaikkal brilliroztak. Ilyen műsor adása mellett nemcsoda, ha a közönség valóban érdeklődéssel viseltetett felolvasó délutánjaink iránt. A harmadik ülést dr. Ferenczy Géza elnök úr vezette be, majd dr. Varga Béla főjegyző, Úrmösi Károlyné és Deák Ferencz felolvasásai, valamint Gyallay Domokosné énekszámá szinesítették. Bizonyos, hogy e három felolvasásunk a legszebb emlékezetet fogja mindig ébreszteni közönségünk s a Társaság tagjai körében. Kiirtuk és mindenfelé, az összes erdélyi lapokban s Budapesten is meghirdettük a dr. Ferenczy Géza elnök úr által kitűzött János Zsigmond életrajz-pályázatot, valamint kisebb pályatételeinket, de azután a munka után ránk köszöntöttek a ros-

idők, Május 9-én olyan csapás érte társaságunkat, ami fekete gyásszal ült rá minden unitárius lélekre s minden erdélyi magyar szívére: meghalt Társaságunk s az erdélyi magyar közélet egyik legkiválóbb tagja, dr. Várady Aurél. Koporsójánál Társaságunk nevében Vári Albert alelnök búcsúztatta el kivételes tehetségű távozó tagtársunkat. Aug. 23-án, Kazinczy Ferenc halála centennáris ünnepére társaságunkat is meghívták s azon társaságunkat Perédy György választmányi tagtársunk képviselte, az okt. 4-én Budapesten tartott Brassai serlegavató ünnepségen pedig, amelyben diszelnökünk, a püspök úr tatotta az avató beszédet s azt a rádió is közvetítette, Kovács Kálmán ellenőr tagtársunk szintén megbízást kapott társaságunk képviselőjére. Ezen körülményekhez mérten aktív tevékenységen kívül igyekeztünk elkapni az unitárius szellemi mozgalmak lehető támogatása s így elsősorban a Keresztény Magvető és füzeteinek a sajtóban is visszhangot adni megjelenéseik alkalmával. Többet a viszonyok kedvezőtlenessége miatt legtöbb jó szándékunk dacára sem tehattünk s kedves tervünket, hogy az egyes körök egyházközségeinek meglátogatását s ezzel vidéki felolvasó körutunkat újra megkezdjük, el kellett halasztanunk. De bizunk abban, hogy akármilyen idők jönnek, a testvéri kapcsolatot semmi meg nem lazíthatja s minél nyomorúságosabb gondok köszöntenek ránk, Társaságunk munkája mindenkor építő és nemesítő lesz úgy egyházunk, mint egész magyarságunk életében.

A kollektív munka mellett fel kell jegyeznünk társaságunk tagjainak egyéni munkásságát, mint ami tulajdonképen alapértékét jelenti unitárius irodalmi életünknek. Itt sajnos ismételtten meg kell jegyezni, hogy társaságunk tagjai nem igen szokták társaságunknak beküldeni megjelent munkáikat, noha erre már több ízben megkértük, s így az egyéni munkásság ismertetése, amelyet pedig épen a bibliografiai szempontból tartanánk fontosnak, csupán a saját adataink alapján történhetik meg. Épen azért, hogy az esetleges hiányosságokat, minél inkább kiküszöbölhessük, ismételtten felkérem társaságunk tagjait, hogy amennyiben reflektálnak a kollektív munkában való megörökítésre, e célból szíveskedjenek megjelent műveikről mindenkor tudatni, önállóan megjelent műveikből pedig egy példányt esetleg be is küldeni.

Természetes, hogy az önnálló munkásság e terén is nagy csökkenést tapasztalunk, annál inkább megérdemlik tehát a megemlékést a következő események: Az ifjúsági daloskönyv megjelenése, összeállították: Szent-Iványi Sándor, Balázs Ferencz, Mikó Imre. Szentmártoni Kálmán Heraklidesz Basilikos Jakab moldvai fejedelem életrajzának önálló kiadása, amely, a kritika részéről is általános elismerést szerzett írójának. Jancsó Benedek Erdély történetének megjelenése, amit Gyallay Domokos rendezett sajtó

alá. Pár nappal ezelőtt Kelemen Lajos új történelmi munkája hagyta el a sajtót: „Br. Bánffy Jánosné Wesselényi Józéfa bárónő emlékirata, 1848–49 élményeiről“, valamint ugyancsak nemrég jelent meg külön lenyomatban dr. Gál Kelemennek: „Iorga oktatásügyi törvényei“ című tanulmánya, mely előzetesen az Erdélyi Muzeumban látott napvilágot. E helyen is meg kell emlékezzünk ezuttal arról az alkalomról, hogy irodalmi, tudományos és egyház-társadalmi életünknek e kiváló vezéralakja nemrégén zárta be tanári működése 40. évét, ami egyuttal irodalmi munkássága 40 éves szolgálatát is jelenti. Amidőn örömmel köszöntjük mi is e 40 év halk jubileumán kiváló alelnökünket, őszinte reményekkel gondolunk arra, hogy úgy a tudományos irodalomra, mint irodalmi társaságunkra fokozottabb előny fog származni Gál Kelemen így szabadabbá lett munkaerejéből.

Ezekon kívül megjelent még S. Nagy Lászlónak „Egy csodálatos újságíró története és más elbeszélések“ címmel egy novelláskötete, valamint Gyallay Papp Zsigmondnak egy füzeté: „A nép és az intelligencia“ címmel. De meg kell említenünk két Magyarországon megjelent értekezést is: az egyik dr. Ferenczy Sándor doktori értekezése, mely Szegeden jelent meg, míg a másik dr. Iván László hasonló céllal készült tanulmánya: „A misztikus intuíció.“ Mindkét fiatal unitárius intellektuell munkásságához reményeket fűz a tudományos várakozás. Ha még egyházi lapjaink, iskolai évkönyveink s naptárunk megjelenését is hozzá illesztjük, ennyi az, ami unitárius irodalmi életünk mult évének külső képét jelenti. De ha mélyebben pillantunk a munka sáncai mögé, látjuk, hogy még sok terv, sőt kész munka van eltartalékolva egyesek tarsolyában s várja a nyugodtabb időket, a megvalósulások lehetőségét. Ami előbb-utóbb talán mégis csak eljön.

S. Nagy László.

Régi dolgok.

Servét Mihály híres hittani művének vándorlása. Servét Mihály, az unitárius hiteszméknek híres és tudós terjesztője, ki Spanyolország Tudela községében született 1511. évben és 1553. évben Genfben máglyán vértanui halált szenvedett, három világhíres hittani könyvet irt és nyomattatott ki. (Némelyek szerint 1509-ben született Villanovában.)

Az első jeles hittani könyvét: „De trinitatis erroribus — A szentháromság tévelygéseiről“ Hagenauban, némelyek szerint Straszburgban adta ki 1531-ben. Egy szenvedélyes ellenfele Butzer Márton ilyen szavakkal méltatta e művet: „Méltó volna, hogy beleit kiszaggassák“ t. i. a könyv írójának belét.

Második hittani könyve 1532-ben jelent meg, szintén Hagenauban, melynek címe: „Dialogi de trinitate — Párbeszéd a Szentháromságról“.

Harmadik és legjelesebb hittani könyve, melynek egy példányát oldalára kötve a szerzővel együtt égettek meg: „Christianismi Restitutio — A kereszténység helyreállítása“ 1553-ban jelent meg nyomtatásban.

Servét az orvosi tudomány terén is korszakalkotó felfedezéssel a vérkeringésről való tudományával gazdagította a világot.

Ezúttal: „A kereszténység helyreállítása“ c. jeles művének a bécsi császári könyvtárba kerülése viszontagságait kívánom ismertetni.

Servét e híres művének egy példányát Szentiványi Márkos Dániel, a későbbi püspök (1684—1689) a 17-ik évszázad közepe táján hozta magával Angliából és a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába került. Innen később, több mint 100 év múlva, Lázár István püspök (1786—1811) a marosvásárhelyi világhírű könyvtár lelkes és áldozatra kész megteremtőjének Gróf Teleky

Sámuelnek ajándékozta, melynek fejében a gróf a püspök nemességét segített megszerezni.

E könyvtárt, mely ma a román állam felügyelete alatt van, a könyvszerető Gróf Teleky Sámuel a hazai Muzsáknak „Musis Patriis“ szerezte és adta mintegy 40 ezer kötetben, melyben sok egyedülálló ritkaság számba menő magyar példány és számtalan fontos okmány is van ezen felül. Ma már 60 ezernél több kötet van benne.

Gróf Teleky huzamosabb időn keresztül volt Bécsben az erdélyi Kancellária vezetője és II. József, mint trónörökös és uralkodó többször megfordult értékes könyvtárában. Mint szabad-elvű ember, meglátván Servét e ritka és becses művét, elkérte a Gróftól és így most a bécsi császári és királyi könyvtárnak egyik féltve őrzött drága kincse.

Bizonytal haszonnal olvasgathatta II. József e jeles művet s nincs kizárva azon eshetőség, hogy részben vagy egészben ennek hatása alatt mondhatta még trónörökös korában Kolozsváron az Agh István püspök vezetése alatt levő unitárius küldöttségnek ezen örökre emlékezetes szavakat: „Nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy választhassa azt az utat a menybenetelre, amely neki tetszik!“

Kézirati másolatban azonban a marosvásárhelyi Gr. Teleky könyvtárban is megvan e jeles munka és pedig e nemes gróf másolatában és a következő érdekes sajátkezű megjegyzésével: „*Még a tudósok közül sincs olyan, aki ezt a nevezetes művet ismerte volna.*“ Kívánatos volna e műnek alapos ismertetése!

* * *

A kuruc világ idejében bujdosó erdélyi nemes urak hitvitái Moldovában. A Rákóczi Ferenc szabadságharca idejében Erdélyben s kivált Erdély keleti felében levő nemes urak közül nagyon sokan az itthoni gyakori kuruc és labanc dúlások, fosztogatások miatt otthonukat elhagyva, a csiki havasokkal szomszédos Moldovába menekültek és ott huzamosabb ideig tartózkodtak. Az itthon maradottak közül is sokan, különösen a labanc érzésű urak, az úgynevezett kulcsos városokba pl, Brassó, Szeben s több más várakba vonultak és féltettebb kincseiket, családjaikat is magukkal vitték.

A Moldovába menekültek Jászvásárban, Târgu-Ocnán, Romanban, Adjudon, Dormanesten, Focsaniban, Bacăuban és más helyeken telepedtek meg. E helyeken gyakorta közös gyűléseket is tartottak, amelyeken nemcsak a haza állapotján és a maguk közös szomorú sorsukon tanácskoztak, hanem néha még vallási villongások, jobban mondva, vitatkozások is valának.

Ugy látszik, módjuk volt a vallási kérdések vitáiban, mert ez urak közül a tehetősebbek udvari papjaikat is magukkal vitték és hosszabb időre rendezkedtek be. Emellett ez időben még majdnem minden jóra való tehetős nemes úr a vallási kérdésekben kellő szakismerettel rendelkezett. Aztán papok is többen menekültek ide hiveikkel egyetemben, félve Rabutin szertelen kegyetlenkedéseitől. Legtöbben 1707-ben menekültek az ojtói és gyimesi szoroson. Nagy általánosságban Rákóczi hivei voltak, kiknek a jó lelkű fejedelem néha még pénzt is küldött. Az ifjabb nemzedék közül sokan a jászvásári jezsuiták keze alatt folytatták vagy végezték be tanulmányaikat.

Ez időben pedig a Moldvába menekülés könnyű volt, úgyszintén Moldvából is Erdélybe, ha a kocka úgy fordult, mert századokon keresztül elég közös volt sorsa e két ország népének a sok üldözés és bizonytalanságok miatt. A határátlépés se volt szörnyűséges bűn, mert századokon keresztül vitában voltak a határ felett, mivel nem volt az sem biztos, sem állandó.

A menekülők nagy része 4–5 évig Moldvában volt, sőt birtokot is szerzett.

A nagy többség 1711 június havában jött haza, mikor a nagy és dicsőségteljes szabadságharc bevégeződött. A menekülők feje, vezetője Gr. Mikes Mihály háromszéki főkapitány volt. Rákóczi fejedelem Mikessel állandó levelezésben volt. A főbbek közül ott voltak: Apáti Péter, Barabás Péter, Bartha András ítélőmester, Bethleni gr. Bethlen János, Homorónszentmártoni Biró Sámuel, Bodó Gergely, Boérok, Borsok, Czerjék János, Csató János, Bocskorok, Daniel István és Péter, Décei István és László, Domokos János, Donáth György, Endes Mátyás, Gidófalvy Gábor, Henter András, Benedek, Gábor és József, Vitéz Horváth György, Imecsek, Jósika Sámuel, Kemény László, Kereszturi Mihály és Miklós, Magyarpeterdi Lugosi Ferenc, Lázár Ferenc, Maurer Gábor, Sándor Gergely, János, Pál és Péter, Somodi Pál,

Székely Bálint, Petkiek, Toroczka János, Tompa János, Forma György, Nagyok, Ugronok és Vajnák.

A nagykészültségű Demeter Márton, ki később károlyfejevári nagyprépost lett, volt e hitvitáknak egyik felől a vezetője és különösen az unitáriusokkal szemben szeretett vitatkozni és pedig a Szentháromság kérdésében. 1709-ben írta meg Moldvában „a Szent Háromságnak hiti, vallása és tudománya” c. munkáját saját feljegyzése szerint „idegen országban, nyughatatlan állapotban és szükséges könyvek nélkül.” E munka aztán 1732-ben Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent. Az unitáriusok részéről is hihetőleg történtek feljegyzések, hiszen a fent elősoroltaknak jó hányada unitárius vallású volt s némelyike később egyházi főgondnok lett s nevök ma is áldott emlékezetben van, mint akik buzgóságban és áldozatkészségben hiven tündököltek és tündökölnek. Hátha e rövid ismertetés után valamely buzgó kutatónak sikerül felfedezni unitáriusok által eszközölt feljegyzéseket is!

*
*

Hogy kerültek Arius, Servet, Dávid Ferenc és Enyedi György a losonci ref. templomba? Debreczeni Ember Pál a „losonci Helv. Confessio szerint Reformáltatott Ekklesiában, az Ur Jézus méltatlan szolgája” 1700 évben kiadott „Innapi ajándékul az Isten sátorába felvitetett Szent Siklus” c. könyvében több helyt emlegeti az Ariánusokat, Sociniánusokat, melyekből egy pár idézetet kívánok közleni abból a célból, hogy a jelen és jövő kor gyermekei meglássák milyen volt a 17-ik százév vége felé az egyházi szónoklat.

A Szent Lélek Istennek pünkösti napi eljövételiről való Tanításában így ír, akarván a Szentháromságot bizonyítani:

„A Szt. Háromságnak titkát, hogy az igaz Istenségben három személy vagy, Atya, Fiú, Sz. Lélek; és hogy ez a három személy, állatjára nézve, egyhatalmú s méltóságú örök Isten, ezt a titkot minden idvezülni akaró embernek szentül hinni kell.

Miképpen lehessen pedig az, hogy az egy Isteni állatban három személy légyen, nagy titok ez és az emberi elme nem mehet ennek végére, hanem belé hal, s elboríttatik. Eleitől fogva káromkodott e hitetlen világ, e felséges titok ellen. Mert hogy a régibb eretnekekről, (minémüek voltak az Ebioniták, Cerinthiá-

nusok, Carpocratiánusok, Samosateianusok, Photinianusok, Áriánusok, Pneumatomachusok Muhamedisták s. t. b.) ne szóljak, az elmúlt seculumban (században) ama mélységes kutnak füstiből, a Fiu Istennek örök Istensége, a Szent Lélek Istennek személyisége, sőt az egész Sz. Háromság egy örök Isten ellen veszedelmesül Káromkodó eretnekek támadtanak s jöttenek fel: Kik közül való volt, a Spanyol Servetus Mihály, ő utánna Valentinis Gentilis, Blandrata György, Dávid Ferencz, Faustus Socinus és többek, kik közzül az elsőt, t. ill. Servetus Mihályt szörnyü Káromkodásáért a Keresztény Magystrátus Genovában elevenen megégettette, 1553-ban: Valentinus Gentilis nevü káromkodónak is Bernában, a Helvetiusok egyik fővárosokban feje vétetvén 1565-ben.

Haszontalan munka és hijába való fejtörés az is, mely szerint e felséges titkot, némelyek mind a régibb, mind az újabb Tudosok közzül, a természet könyvéből és az emberi okoskodásból vett erősségekkel akarták világosítani és próbálni. De az olyatén okoskodások nem egyebek, hanem csak e titok körül való vakoskodások: mert soha bizony a természet világánál a Kegyelem és Isteni jelentés nélkül a sz. irás világán kívül, e titoknak értelmére nem juthat az ember. A pogányok a természet világánál tudják s látják azt, hogy vagyon Isten, Rom. 1. 19—20, de hogy ez az Isten állatjában egy, személyében három légyen, ezt a titkot ingyen nem is gyanithatják."

Közli: Péter Sándor.

A Berde Mózsa élete a mi életünk.

(Köszöntő a Berde-serleggel 1931. dec. 13-án tartott E. Főtanácsi ebéden.)

A Berde Mózsa lelke járt itt mindig körülöttünk. Az Ő szellemét idéztük ez asztal mellett évről évre. Az Ő lelke és szeleme jelenik meg előttünk most is, de ebben a pillanatban nem csupán a Jóltevők fejedelmi fényes köntösében, hanem az élet-reformátorok kopott, terhes, súlyos palástjában.

Dobogó szívvel, büszkén léptünk be 3 évtizeddel ezelőtt a „Muzsák és Erények” új hajlékának, e kollégiumnak fényes csarnokába; kéjjel szívtuk itt lelkünkbe a Berde Mózsa fejedelmi hagyatékának gondnélküli jólétet, úri kényelmet ígérő, mámorító illatát; megcsodáltuk a tervben és kivitelben egyaránt nagyszerű alkotást és ennek képeire és hasonlatosságára rajzoltuk meg, faragtuk ki, véstük *kőbe*, öntöttük *ércbe* bensőnkben szép és most már romolhatatlannak hitt boldogabb jövőndöket. Csalódtunk! Csalódtunk értékeléseinkben, csalódtunk jövőndönk képeiben: a mi sorsunk és életünk ma, — 30 év múlásán, — csak halovány árnya jövőnkről kiformált lelki szobrainknak... A mi sorsunk és életünk nem a nagy jóltevő gazdag örökében kiálmodott zavartalan jólét és puha kényelem; a mi sorsunk és életünk ma annak a magától minden kényelmet, minden jólétet megtagadó s nélkülözést sanyarúságot boldogan viselő, szinehagyott, kopott, megavult ruhadarabjaiban kinevetett, megcsúfolt és élete egyetlen értelméért: nemzete, egyháza javáért magát panasztalan bátorsággal föláldozó hősi embernek: Berde Mózsának a *képe-mása*.

Igen, ma a Berde Mózsa sanyargatott élete a mi életünk és a Berde Mózsa titokélete viselős volt: székely nemzetének, unitárius egyházának kiálmodott boldogabb jövőndjét hordozta szíve alatt rejtve méhében; a mi áldás, avagy átokéletünk is

keresztül van szöve, át van fonva fajunk továbbélésének, egyházunk fennmaradásának mélységesen gazdag, csodás titkaival.

Igen, ma a Berde Mózsa sanyargatott élete a mi életünk. Van-e hát bennünk elégséges erő, önfeláldozó bátorság, hősiességszántás a Berde Mózsa életének megélésére? Reformátorai tudunk-e lenni mi is a magunk életének? Ujjá tudjuk-e teremteni benső világunkat, át tudjuk-e formálni eddigi kényelmes fogalmainkat az élet értelméről? Le tudunk-e mondani megszokott külső világunkról? Szembe tudunk-e nézni a mindennapi nélkülözéssel, a sötét szárnyú gondokkal; tudunk-e szégyenkezés nélkül, érzéketlen hideg arccal járnunk kitaposott, kopott ruháinkban a jóízűen enni szükösre szelt, kemény, fekete kenyereket és, — mi a legkeserűbb, a legterhesebb, — le tudjuk-e panaszkodni nélkül törülni a könyveket nélkülözö szeretteink szeméről? És meg tudjuk-e tenni mindezeket úgy, hogy a mi életünk érték legyen ez itéletidőben és érték maradjon akkor is, ha e világ képe még sötétebbre változnék körülöttünk.

Igy, csak így lehetünk a Berde Mózsa sanyargatott életének nemcsak külső képe másai, de egyben örökösei is csodásan gazdag benső világának.

A Berde Mózsa élete ma a mi életünk és a Berde Mózsa élete nem volt az övé; a mi életünk se csupán a miénk! Ne nézzünk hát közülünk senki csupán önmagára, hanem „nézzünk egyebekre is” s ki közülünk első akar lenni: legyen bátor és erős fölvenni az utolsó köntösét. S ki talpra áll és előre lép, ki ostromolt bástyát véd, vagy romot takarít, ki téglát hord, ki építi a jövőt, tegye mindezt szívevel: a Berde Mózsa bátor, erős, elszánt, hősi nagy szívevel.

Ez érzésekben, e gondolatokban, ez elhatározásokban van ma találkozásunk Berde Mózsaival, beszélgetésünk, — e serlegesen keresztül, — csodás erejű lelkével és hódolatunk az élet küzdelmei és nyomorúságai felett diadalmasan fénylő nagy szel-leme előtt.

Halmágyi János.

Emerson.

(Halálának 50 éves és hires úrvacsorai beszédének 100-ik évfordulójára).

Április 27-ikén volt 50 esztendeje, hogy Ralph Waldo Emerson, Amerika legkiválóbb gondolkodója 79 éves korában örökre lehunyta szemeit.

Emerson puritán papi ivadék volt. Egyik ősapja minden este azért imádkozott, hogy soha egyetlen leszármazottja se legyen gazdag ember, csak erős jellem. Rajta beteljesedett e kívánság. Csak 8 éves, midőn anyja elmarad 6 gyermekkel föld szegényen.

Az értelmes fiucska, ki tulságosan komoly és tartozkodó ahoz, hogy vig játszótárs legyen, minden házi munkában segít. Az iskolában nem különösen jó tanuló, de idejében elvégzi tanulmányait és családi hagyományaihoz hiven, papnak készül. 26 éves korában egyik bostoni egyházközség lelkipásztora. Abban az időben már Boston minden számottevő temploma elfogadta az unitárius hitelveket.

De nem sokáig marad állásában, pedig szereti hivatását és hivei is szeretik, — csak az úrvacsoraosztás kérdésében nem értenek egyet. Emerson nem hajlandó meggyőződésével ellenkező szertartás végzésére, — és 30 éves korában megválízik kis egyházától, — hogy félszázadon át az egész világ számára prédikáljon.

Egyelőre még tanulni óhajt s Európa metropolisai után felkeresi Carlyle-t, tőle tanul a legtöbbet. 1834-ben megházasodva, letelepszik Concordban. Itt dolgozik csendes magányban 50 éven át, csak időről-időre rendez előadássorozatot Bostonban, irodalmi, bölcsészeti, történelmi vagy aktuális kérdésekről. „Természet” című első kiadott könyvének még alig akad vevője, misztikus, prózában irt költeményeit nem sokan értik, de egy „Az amerikai tanuló”-ról írott essayét kritikusa mint népi független-

ségük intellektuális kijelentését méltatja s következő írásai gyakran vitákat is váltanak ki s mind több és mélyebb visszhangra találnak. Majd ő a középpontja azon általános reformtörekvéseknek, melyek Transzcendentális mozgalom néven ismeretesek. Emerson itt is csendesen dolgozik, beszél clubjukban, irogat Napóra (Dial) című folyóiratukba, de nem harcol. A küzdve szervező vezér: Parker, Emerson elgondolásait majd ő foglalja rendszerbe.

Az Unio büszkén vallja Emersont szellemisége legjellegzetesebb képviselőjének. Az bizonyos, hogy Concord bölcsének személyisége és életműve az Uj világ legbecsesebb hozzájárulása a világ szellemi kincséhez. Emerson csodálatosan egyeztet elvont eszményeket a gyakorlati étellel, ezért tekintik őt az Amerikánizmus megtestesítőjének. Ezt azonban el nem fogadhatjuk a szó mai értelmében. Igaz, hogy derült optimizmusa hiven tükrözi hazája példátlanul merész fejlődését. Ő mondta egyszer: „Amerika annyit jelent, — mint jó alkalom” (Opportunity). De Bertrand Russel ma azt mondja: „Jó alkalmak földje, melynek kapui immár bezárulnak.” S így Emerson csak az Egyesült-Államok elmúlt hősi korszakának méltó képviselője. azon letűnt nagy időknek, melyek Washington-tól Lincoln martyrhaláláig tartottak, — de nem annak az örült életiramnak, mely ma ott uralkodik és sajnos néhol már nálunk is tért hódít. Mert Emerson mindig nyíltan pálcát tör a kapitalizmus lelkiismeretlen siker és nyerészkedés hajszolása felett s muló anyagi javakat megvetve, az erkölcs mindenhatóságát hirdeti. Erős individuálizmusa misztikus eredetű Quaker örökség. Az ő életfilozófiája *a nemes önbizalom evangéliuma*.

Emerson költőnek érezte magát, a kulturhistoria mint bölcselkedőt méltatja. Barátai „az értelem pap”-ját (Alcott) tisztelték benne, de talán mindennél több volt: proféta és apostola Lincoln azon átszellemült liberalizmusának, melyben az angol puritánizmus német ideaálizmussal egyesül.

Természetfilozófiája a Goethe Naturhymuszával rokon és örök nyugvóhelyére, melyet egy nagy fenyő alatt egyszerű sziklatömb jelez, jól illenék Rousseau sirjának felirása:

„Itt nyugszik a Természet embere”.

* * *

Ez év szeptemberének 9-ike 100-ik évfordulója, hogy Emerson Boston második egyházközségének szószékéről elmondta nagy hallgatóság előtt híressé vált úrvacsorai prédikációját. Ez az egyetlen templomi beszéde, mely nyomtatásban is megjelent.

Ebben kifejtette: elveivel meg nem egyező az a túlzott doktrinális fontosság, melyet az egyház az úrvacsora formájához fűz. Az ebben rejlő orientális szimbolizmust nem tartja nyugati szellemiségünkkel egyezőnek.

Már 1832 júniusában azt ajánlotta híveinek, hogy tartsanak úrvacsorai emlékűnnepet, — a jelek tényleges használata nélkül. Hívei azonban ragaszkodtak tradicionális szertartásukhoz. Emerson hetekig tartó önmagával való viaskodás után vette ajkára a kijelentést: „Az az óhajom, hogy keresztény papi hivatásom teljesítésében semmit se tegyek, amit nem tehetek teljes szívemből, ezt kimondva, mindent megmondtam.”

Mintha Luthert hallanók: „Itt állok, másképp nem tehetek” s önkéntelenül hozzágondoljuk Emerson súlyos szavaihoz is, a fogadalomszerű: „Isten engem úgy segítjen” t.

Emerson elvhűsége elnyerte jutalmát, az idők folyása elégtételt szolgáltatott neki. Majdnem egy évszázad multával hajdani templomában (1928 nov.) Eugen Rodman Shippen lelkész úgy tartott úrvacsorai istentiszteletet, hogy azzal ő is egyet értett volna. Természetesen a modern papot elsősorban hygienikus szempontok vezették. Az Urasztalára helyezett kenyér és bor jelentőségének mély értelmét halk orgonakiséret mellett magyarázva, felhívta áhitatos gyülekezetét az *Úrvacsora közös szellemi élvezésére*.

A Christian Register 1928 nov. 15-iki számának vezércikke beszámol ezen korszerű ujtásról. A hívek egyhangú helyeslése igazolja egyik vezető amerikai pap állítását, hogyha száz év előtt az unitáriusok egyik legkiválóbb egyházi szónokukat el is vesztették, az új Unitarizmus többet köszön Emersonnak, mint bárki másnak. Életrajzírója O. W. Holmes szerint úrvacsorai beszédével olyan mozgalmat indított meg, mely napjainkig hat.

Nálunk is utolsó években mind többen vagyunk, kik ugyan nem elvont elvi szempontból, hanem egyszerűen a modern hygie-

nia sugallta meggyőződésből tartózkodunk az Urvacsora vételtől s aggódó anyai lelkünk nem óhajtja, hogy gyermekeink közös pohárból igyanak.

Miután kolozsvári egyházközségünk több nőtagja most husvét után egyenesen megkérte nőszövetségünk vezetőségét, hogy tegye szóvá illetékes helyen az urvacsora szolgáltatás módjának modernizálását, utolsó választmányi gyűléseinken már fel is vetettük e kérdést s így hallottuk, hogy a szegedi reformátusok már rég külön poharakat szereztek be s a helybeli evangélikus templomban mindenki tetszés szerint járulhat a közös kehelyhez, vagy tálcán előkészített külön pohárból ihatik.

Ismerjük és le nem becsüljük hiveink tradíció tiszteletét, mégis bátran valljuk, hogy az *unitarizmus a felvilágosodás halála, a mi hagyományunk a haladás*, tehát nem tagadjuk meg, hanem éppen hivek maradunk a reánk szállott tradíciókhoz, ha bátran előrehaladunk a felvilágosodás útján.

Mi, XX. század emberei, a modern civilizáció fényes érmének sajnos sötét oldalát is ismerjük, tudjuk, hogy a technika csodáiért — fájdalom — gyakran adunk régi kulturértékeket cserébe, azonban elvitathatlan, hogy korunk igazi diadala az ép test helyes kultusza. Az idei esztendő sok nevezetes évfordulója sorában márc. 24-ike is méltó volt az egész művelt emberiség hálás megemlékezésére: 50 év előtt e napon tette közzé Koch a Tuberculosis bacillusának felfedezését. Az azóta eltelt félszázad olyan sok hasonló értékű vivmányt tett közkincsünkké, hogy mai felvilágosodott egészségügyi felfogásunk feltétlenül tiltakozik a közös kehely ellen.

Bizva vallásunk haladó szellemében, reméljük, hogy nem fog egy századba telni, míg mi is megtaláljuk az óhajtott észszerű ujtás hagyományainkkal egyeztethető helyes megoldási módját.

K. E. E.

Dalosaink ünnepe Székelykereszturon.

1932 május 17-ike megállópontra kulturánk és nemesedő öntudatunk történetében, — ígéretes tanulság jövőnk elhatárolásainak bátorítására. Ha igaz, hogy a dal a szív virága, az összhang maga a rokonlelkek harmoniája, akkor bátran vallhatjuk, hogy a kereszturkői D. F. E. dicséretes buzgóságából indult megmozdulásban a székely szív erőteljes megdobbanásával, hivalkodásmentes keretben vetődtek össze közös nyomorúság viselésére a szőke Nyikó, kicsi Gagy, a két Homoród és siető kosmosmenti vállak.

Egy felsőbb régiókból szemlélődő szem a nap reggelén újongva gyönyörködött volna, hogy a küküllőmenti ősforrásnál egybefutó utak széles vidékekről miként gyűjtik egybe Dávid Ferenc szellemének idézésére a sok-sok székely ruhát és alattuk az életet követelő sok-sok szívet.

A délelőtti órákban az ősi, történelmi unitárius templom minden talpalattnyi helyét megtöltő közönség lekötött figyelmétől kísérve Horzeás 4. 1. v. alapján Bálint Ödön lelkész udvarhelykői D. F. E. elnök hatalmas beszédben mutatott rá a hitnek jeleni válságára és hívta fel a figyelmet a jeleni áldatlan világból kivezető Istent megismerő utak keresésének szükségességére. Az istentisztelet a homoródszentpáli és szentábrahámi dalárdák értékes énekszámait tartótták. Az istentisztelet után kör D. F. közgyűlés volt, melynek során kör elnökké választott Péterfy Albert ügyvéd.

A kora délutántól estébe nyúló dalárdahangversenyen 10 énekkarban mintegy 300 dalosunk nyújtott várakozáson felülít a főgimnázium tornatermében szorongó több mint 1000 főnyi közönség nem fáradó tetszése mellett.

Lőrinczi Géza tanár főgimnáziumi növendék-énekkara a tőlük már megszokott fegyellemmel és precizitással versenyen kívül előadott énekszáma vezette be az ünnepséget, majd a dalosok, mint a versenyen résztvevő kereszturkői és udvarhelykői egyházak D. F. dalárdái kezdő és haladó férfi- és vegyesdalárdákban felváltva adták elő kötött és szabadon választott darabjaikat Kiss Elek székelyudvarhelyi zenetanár által elnökölt és telnymó részben idegen felekezetű tagokat magába foglaló bíráló bizottság előtt,

A kezdő férfidalárdák első díját, püspök urunk szives adományából alapított pompás vándorserleget Homoródszentpál D. F. dalárdája vitte haza. Karnagya Pálffy Ákos énekvezér, ismert zeneköltőnk.

A haladó férfidalárdák vándorzászlóját Kiss Károly vargyasi D. F. férfikara kapta birtokába.

A kezdő vegyeskarok nyertese Székelyderzs D. F. dalárdája, amelyiket Petres Albert tanító vezetése juttatott a dr. Elek Domokos által alapított ezüst vándorserleghez.

A haladó vegyeskarok zászlaját immáron másodízben viszi haza — most már mint tulajdonát! — az ujszékelyi dalárda Fazakas Péter vezetése alatt.

E rövid beszámoló helye szűk arra, hogy minden produkciót annak értéke szerint méltassunk, azonban nem mulaszthatjuk el, hogy a kivállók közül is ki ne emeljük a derzsiek bármily kényes igényeket kielégítő kifogástalan teljesítményét és ne gratuláljnnk vezetőjüknek a székely harmonikus erő ily tökéletes összegezéséhez.

A második díjak nyertesei közül a székelykereszturi és székelyszentmihályi vegyes karokat kell kiemelnünk.

Az emlékezetes napot tartalomban gazdag, kellemességben kifogyhatatlan estély zárta be, amely alkalommal dr. Varga Béla egyh. főjegyző a központi D. F. E. kiküldöttje mintegy feleletül a nap élményeire, frappáns beszédben utalt a lelkek harmonikus összefonódásának szükségességére és a megértő együttthaladás hasznára és mint ilyen törekvések eredményét és eszközét méltatta a jeleni megmozdulást.

A viszontlátás örömeivel és hittestvéri büszkeséggel hallgattuk Bedő Emma marosvásárhelyi énektanárnő számaait, akinek a tetszésnyilvánításban nem tágitó közönség kívánságára ujrákban előadott stílusos dala; mint ápolt viola illatoztak ki a falusi karok vadvirág csokrai közül. Bizalommal reméljük, hogy megmozdulásainkban gyakran fogunk találkozni kedves művészetével. Szentmártoni Kálmánénak köszönjük ezuttal is a tőle már megszokott művészi zongorakiséretet.

Az estély egyik szép számaként a Székelykereszturi Filharmonikus Társaság adta elő Erkel Bánk bán nyitányát, majd az elsődíj nyertes dalárdák adtak elő változatos darabokat.

Nem zárhatjuk be referádánkat, míg elismerésünk zászlóját meg nem hajtjuk az emlékezetes nap spiritus rektorai előtt. A kereszturi kör fáradhatatlan gondnoka dr. Elekes Domokos itt is jelentős részt kért magának úgy áldozathozatalban, mint a versenyen méltató szavaival való közreműködésében. A sikerhez őszintén gratulálunk Boros Jenő D. F. E. titkárnak (ma már alelnöknek), kinek organizáló szelleme és ereje minduntalan kellemes meglepetéssel kedveskedik közönségünknek.

*

Ime a Balázs-Lörinczi-Szentiványi által megpendített és sokunktól kétkedéssel fogadott eszme és elgondolások készpénzzé váltása, — arany eredménye! — a fekete földből kiserkenő őserő felfogása, összegezése és megcsillantása!

Gratulálunk a két iker-egyházkörnek a spontán összefogáshoz, amely uttörő a maga nemében és örvendenénk, ha indulásuk folytatásra, példájuk követésre találna!

L.

IRODALOM.

Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1931. évi dec. hó 13-án Kolozsvárt tartott ülésének Jegyzőkönyve. Szerkesztette Dr. Varga Béla, egyh. főjegyző. Cluj-Kolozsvár, 1932. 45 l.

Mult évi Főtanácsi jegyzőkönyv, igen helyesen, alkalmazkodva a jelen nehéz gazdasági viszonyokhoz, rövidebb alakban jelent meg, mint a megelőző évié. Kimaradtak belőle a terjedelmes püspöki, E. K. T. valamint a tanügyi jelentések. Azonban gondoskodás történt róla, hogy az érdeklődők az előbbieket az eszpereseknél vagy a köri f. ü. gondnokoknál gépirásban megtalálják. A jegyzőkönyvet áttekinthetőbbé teszi az, hogy a határozatok feltünőbbé tétele céljából kurszív betűkkel vannak szedve.

Dr. Iván László: Világnézetünk válsága és a vallási igazság. Kolozsvár, 1932. 8°, 16 old.

A Ker. Magvető füzetek 7-ik számaképpen jelent meg a fenti tanulmány, mely különlenyomat e folyóirat megelőző számából. Mélyreható tanulmány alapján mutatja ki, hogy az utóbbi időkben háttérbe szorított liberális teológia történelmi multjánál és lényegénél fogva méltán hivatott arra, hogy a vezető szerepet ismét a kezébe vegye s az abszolút igazság kultuszában egyesítse a lelkeket. Írójában egy komoly és lelkiismeretes teol. író látunk, akitől még sok értékes dolgozatot várunk.

Dr. Ocskó Lajos: „A mélységek lelkülete.“ Kis 8°, 239. lap. Szerző kiadása.

Nem tudjuk, hogy intuitív megérzés, vagy öntudatos élet-szemléleten alapuló meglátás indította-e Dr. Ocskó Lajos, piarista theol. tanárt, hogy ezen kis könyvével beleszóljon e világ testet és lelket zsibbasztó hangversenyébe, ahol mindenki csak a saját

hangját kívánja hallani s abban gyönyörködni. De annyi bizonyos, hogy a mélységek lelkületével, a ker. alázatosság kérdésével foglalkozni sohasem volt aktuálisabb, mint ma. Ma, amikor a kevélység és nagyravágyás annyira elragadta az embereket, hogy mindenki magában látja a világot megváltó új messiást s ezért mindenben az egyéni utakat keresi, amikor mindenki vezérkedni óhajt, s a közkatona önfeláldozó munkáját végezni nem akarja; amikor a túlzott individuálizmus, az együttes és egy célra törekvő munkát szinte lehetetlenné teszi. Ez az igazi szerzetesi komolysággal és belső elmélyedéssel írott könyv a boldogulásnak egészen más útját jelöli meg, mint aminőkön a ma emberei keresik érvényesülésüket. Ez az alázatosság útja, amely út a legközelebb van az evangélium szelleméhez, amely a lelki szegényeket nevezi boldogoknak. Megismerkedünk e könyvben az alázatosság fogalmával, mely a lélek igazi beszéde. Továbbá Isten, embertársaink és Jézussal szemben való alázatossággal. Megtanuljuk, hogy az alázatosság nem üres eszmény, hanem az élet valósága s rámutat szerző annak gyakorlására és a ránevelésnek módzataira. Nem nagyképu tudományos meghatározásokat és nagyhangú kijelentéseket találunk benne, hanem Istenországának alázatos munkálását. Nem elégszik meg a pusztá hagyományok ápolásával, mert — amint mondja — „a szentek, mint a mult idők felfogásának képviselői általában, mindenkorok gyermekei; életükben, felfogásukban tehát más korok kulturális miljöje, szokása és izlése tükröződhetik és sok esetben pusztán ez a körülmény is indokoltta teheti, hogy eltérjünk tőlük.“ Ez elvi alapján állva, az alázatosság új fokozatait állapítja meg. Fejtegetései az evangélium, Szent Ágoston vagy „Krisztus követése“ mélységeiben járnak. Nagy részét bármely hitfelekezet lelkipásztora szószékéről is hirdetheti. A könyv ára csinos kötésben 100 leu. Megrendelhető a szerzőnél Cluj-Kolozsvár. Str. Universtităii 5. Magyarországon 4 pengő. Kiskun-Dorozsma. Csongrád-m.

Cs. Lázár László: „Isten és ember.“ Budapest. Kir. Egyetemi Nyomda 8°. 1931. 89 lap.

A meggyőződésnek az az ereje, amely e könyv lapjairól, felénk sugárzik, amely megállapított tanok és hivatalos egyházi dogmák mellőzésével, tisztán a magán elmélkedésből és egyéni megfigyelésekből szűrődik le: még tévedéseiben is tiszteletet parancsol. Alapelve az, hogy aki igazságot keres, az ne korlátozza

szellemét szabad röptében rendszerek felállításával, hanem felejt-
sen el mindent, amit mások beléneveltek s egyetlen tanító mes-
terének a nagy természetet tekintse. Ebből az alapelvből kiindulva,
harcol a Darwin-féle fejlődéstan ellen s tiltakozik az ellen, mintha
a fajok valaha kipusztulhatnának vagy új fajokká átfejlődnének.
Az állatok világában nincs fejlődés, csak alkalmazkodás. Fejlődés
csupán az emberi szellemenben s ennek alkotásaiban tapasztalható.
Az alsóbb rendű életek a determinizmus törvényének hódolnak
s csak az öntudatos, szabad akarattal bíró ember élete folyik az
indeterminizmus jegyében.

Azonban eme megállapításával nem tudjuk összhangzásba
hozni azt, amit a szellemi kauzalitásról mond, amely épen olyan
föltétlen érvényű törvény a szellemi világban mint az anyagi
kauzalitás a természeti világban. Ha az embert egyfelől kiemeltük
amaz alsóbb rendű lények közül, amelyeknek élete a determi-
nizmus törvénye szerint folyik, miért kell akkór cselekedeteit
ismét a kauzalitás törvénye alá helyezni s ez által szabadságától
megfosztani? A szellemi és erkölcsi törvényeket nem lehet min-
denben a természeti törvényekkel azonosítani. A „cselekedetek
és következményeik“ törvényét sem lehet a természeti törvények
mértékével mérni. Mintha az író, aki különben tiltakozik min-
den konvencionális tan elfogadása ellen, a budhizmus „Karma“
tana ejtette volna rabul s ha szelidítve is, de azt olvasta volna
ki a természet könyvéből.

Ugyancsak ilyen indus befolyásra ismerünk azokban a fej-
tegetésekben, amelyeket könyvében Istenről olvasunk, akít „Nagy-
szellemnek“ nevez azért, hogy ezáltal is kifejezésre juttassa az
emberi szellemmel való rokonságát. Mert a kettő között csak
fokozati különbséget ismer, mint egy csöpp tengervíz és az Óceán
között. De ez a Nagyszellem annyira magasztos, hogy felette áll
minden „megszemélyesítési lehetőségnek“. (53. l.) Egy ilyen szét-
folyó és személytelen lény távol áll a mi keresztény Istenünktől,
akít „Mi Atyánknak“ nevezünk.

Amidőn ezek szerint sem az emberről, sem az Istenről
alkotott felfogásában nem érthetünk egyet az író teozófikus szí-
nezetű fejtegetéseivel, annál inkább méltányoljuk könyvének azt a
részét, amelyben korunk lelki betegségének az okaira és gyógyító
orvosságaira mutat rá. Haladtunk — ugymond — a szellemiek-

ben s elmaradtunk a lelkiekben. Tudásunk az egeket ostromolja, de erkölcsünk a földön maradt. Lelki és szellemi tehetségeink eme meghasolásából származik korunk minden betegsége. Ebből a bajból pedig csak az értelem által megtisztított hit gyógyíthat ki.

Ez volt Jézusnak fegyvere a maga korában s ezzel gyógyíthatja meg e mai papság a beteg lelkeket, egy percig sem feledve a cselekedetek és következményeik törvényeit, mert Szent Ágoston szerint: „amilyenek vagyunk, olyan időket élünk“. Éppen ezért önmagában bűn az az állítás, hogy Jézus kereszthalálával az emberiséget a büntől és annak következményeitől megváltotta, mert nem igaz, mert ellenkezik a törvénnyel s mert félrevezeti az emberiséget. Ilyen alapelvek mellett hirdeti, hogy szebb jövőnket nem a véletlentől, hanem az isteni törvényhez való alkalmazkodástól várhatjuk. Egy 74 év tapasztalatiban kiforrott pátriárkának egy szebb jövő felé utat mutató eme tanácsai megszívlelést érdemelnek.

V. A.

János Zsigmond pályázatra érkezett pályaművek.

Az U. I. T. által, a *dr. Ferenczy Géza* elnök és egyh. főgondnok úr adományából, a János Zsigmond erdélyi fejedelem életrajzának megírására hirdetett 12.000 leus pályadíjra két pályamunka érkezett be. A pályaműveket kiadtuk egy három tagból álló bíráló-bizottságnak. Az eredményt a legközelebb tartandó közgyűlésen hirdetjük ki.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinknak szives tudomására adjuk, hogy folyóiratunk következő száma a közbeeső nyári szünet miatt a szeptember—októberi számmal egyszerre fog megjelenni.

Nyugalomba vonult lelkész. *Id. Máthé Lajos* firtosváraaljai lelkész f. é. április hó 1-től negyven évi szolgálat után nyugalomba ment. Nehéz viszonyok között is mindig hiven és becsülettel szolgálta a zászlót, melynek katonájává szegődött. Szolgált Istent és embertársai boldogságát. E mellett egy szép családot tartott fenn. Hűséges sáfárkodása után rászolgált a nyugalomra, melyet, hogy minél hosszabban és jó egészségben élvezzen, szívből kívánjuk. Itt említjük meg, hogy helyébe a hivek kívánságára a püspök ur Kozma Zoltán sz.-szentmiklósi lelkészt nevezte ki. Helyébe Török Elek lelkészjelölt ment.

Vallás és statisztika. Karner Károly, a pécsi egyetem ev. hittudományi professzora a Debrecenben megjelenő Theologiai tanulmányok 14. számaképpen „A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában” címen nagyobbszabásu tanulmányt irt (129. okt. 1.), amelyben az unitáriusokat „szektá”-nak nevezi, „amely tulajdonképpen már alig is nevezhető keresztyénnek.” Igazán meglepő szempont, amikor egy hittudományi professzor a statisztika segítségével dönti el, hogy ki a keresztyén s ki nem. Evvel a módszerrel Jézust s a 12 tanítványát is kiközösíthetné a keresztyénység közösségéből. A vallás világában még sem a számok döntenek el az igazságot. Igen helyesen jegyzi meg erre Schneller Károly a Prot. Szemle 1932. évf. 1. sz. 59—60 lapjain: „Az unitáriusokat, ezt a János Zsigmond óta bevett religiót talán mégsem szabadna „szektá”-nak mondani. Szerző itt elveti a sulykot. Elvégre is a Jézus Krisztussal és a Szentirással szemben való viszony a döntő! Csak azért, mert a legkövetkezetesebben és

— megengedjük — a legtulzóbban vonták le a hitujítás konzekvenciáit, nem lehet őket kirekeszteni sem a protestantizmus, sem a kereszténység soraiból, mint ahogy nem lehet a protestánsok közül kizárni az anglikánokat sem, akik a legkevésbébbé távolodtak el a római kath. egyháztól.”

Gandhi. Mint a tengerből kiemelkedő világitótorony: úgy emelkedik ki India titokzatos világából Gandhi legendás alakja. Ez a hajdani ügyvéd szembeszállt a hatalmas britt birodalommal. Nem a rideg paragrafusok erejével, nem is pusztító fegyverekkel vette fel a harcot, hanem a vallás nemes eszközeivel. Kezébe került valamikor Jézus hegyi beszéde. Ennek égbenyuló igazságai lettek életének és harcának vezető csillagai. „Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. És aki törvénykezni akar veled és elvenni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is”. Ez a minden erőszaktól mentes ellenállás, melyet mi, a bosszuhoz és örökös harchoz szokott európai keresztények, olyan sokszor lemosolygunk, volt az egyetlen fegyver, mellyel Gandhi Angliát legyőzte. És ma India két-háromszázmillió népe minden fenntartás nélkül követi azt a szikár apostolt, akiben a Jézus fönséges igéi testet öltöttek s aki hirdeti, hogy „az erőszak nélküliség nemcsak a szenteknek való, de az átlagembernek is; mert az erőszak a vadállatok törvénye”.

Az első krematorium Magyarországon. Debreczenben létesült az első magyar krematorium, amelyben a holttestet nem a lángok emésztik meg, hanem ezer Celsius fokra hevített levegő hamvasztja el. A katolikus egyház dogmái okokból tiltakozik a halotthamvasztás ellen, mint amely ellenkezik a feltámadás hitével. Ebből az alkalomból egy budapesti lap hasábjain nyilatkozott dr. Ravasz László ref. püspök, aki a többek között ezeket mondta: „Képtelenség, hogy a halotthamvasztás ellentmondjon a feltámadás hitének, mert hiszen milyen isteni mindenhatóság volna az, amelyet meg lehetne akadályozni egy épülettel és halottégetéssel? Ha elfogadnók azt, hogy a halotthamvasztás megakadályozza a feltámadást, akkor ép a kereszténység vértanui záratnának ki a feltámadásból, azok a vértanúk, akiket keresztény hitükért máglyákon elégettek. Különben is, a test a földben is elég és a természetes elégetést mesterségesen siettetni semmivel sem rosszabb, mint mesterségesen akadályozni. Ezen az alapon kifogásolni lehetne a halottak balzsamozását is, mint a test természetes elégetésének mesterséges akadályozását. Ezek szerint a halottégetés és halottbalzsamozás ugyanaz a probléma”.

A gép és az ember. „A tudomány magában művelt ördöggé tette és teszi az embert, aki minden lelkiismeretfurdalás nélkül használja fel az eszközöket, melyeket tudománya nyújt neki, embertársainak megrontására. Tudományával csodás gépeket szerkesztett, amelyek ezernyi kéz munkáját végzik játszva könnyűséggel, de a gépek korszaka szomorú tragédiává is lett, mert az emberi lángész találmánya, a gép megette az ember kenyerét azáltal, hogy elvégezte munkáját. A gép saját ura ellen támadt s legyőzte azt. Egy urat ismer csak maga fölött s ez a pénz, amellyel együtt mint új Moloch, meleg, piros embervérrel táplálkozik”.

Ahogy Wells képzeli az emberiség jobb jövőjét. H. G. Wells, a híres író, rádióelőadásában kijelentette, hogy az emberiség sorsának javulását az összes kormányok fölött álló világdiktatúrától várja, mely az összes országok ügyeit intézné egy világgazdasági, világközoktatási, világrendőrségi stb. tanács segítségével. A jelenlegi kormányok szuverénitását e világdiktatúrának kellene alárendelni. Az egész világnak az író természetesen egyetlen pénzrendszert és közös hitelszervezetet rendelne. Ilymódon véli Wells az új és még súlyosabb háborúk veszélyét kiküszöbölhetni. Wells előadása érdekes, csak egy baja van: nagyon is elmélet s messze kalandozik el az igazi élet országútjától, attól, ami az „emberiség” fogalma helyett a milliárdcú valóságot jelenti, magát — az embert.

A dohányzás egykor és ma. Egy nagy tudású, előkelő író, Corti gróf megírta a dohányzás történetét. A dohányzás, mint sok más szokás, amely évszázadok óta el van terjedve, vallásos eredetű. Az első dohánymonopolium tulajdonosa pap volt és az első pipás ember arcképét egy barlangban találták s egy maya papot ábrázolt. A primitív vallások elképzelése szerint Isten a füstben rejtőzött és a füst beszívása földöntúli hatalom forrása volt. Corti gróf érdekesen mutatja be a dohányzás történetét a középamerikai vallásos szertartásoktól kezdve egészen mai nemzetközi elterjedtségéig. A békepipa sokáig csakugyan befejezte a háboruskodást és megpecsételte a fegyverszünetet. Angliába Walter Raleigh hozta be a dohányt a tizenhatodik század végén. Első Jakab király irtóhadjáratot folytatott ellene, mert szerinte ez a szokás káros, erkölcstelen és illetlen volt. A dohány és kivált a cigarettafogyasztás az utóbbi husz évben szédületes tempóban emelkedett, fejenként legalább negyedszereződött Angliában és meghatszorozódott Amerikában. Nagyapáink idején még volt némi szertartás jellege: az urak külön dohányzó szobába vonultak vissza és külön e célra készült diványon helyezkedtek el. A hölgyeknek szigorúan tilos volt a dohányzás. Azóta bőségesen kárpótolták magukat, ami pedig a férfiakat illeti, mindig

és mindenütt dohányoznak, a mai átlagdohányos szinte nincs is tudatában annak, hogy mikor gyújt cigarettára.

Iskolai kirándulások. A kolozsvári unitárius kollégium ifjuságának egy része, Dr. Gyergyai Árpád isk. f.-ü. gondnok, Dr. Ferenczi Sándor és Hadházy Sándor tanárok vezetésével semmi fáradságot nem kímélve, gyalog bejárta az erdélyi Érc hegység legvadabb, de egyuttal a legromantikussabb részét, az 1827 méter tenger felszíni magasságon levő Öreg havast, (Muntele Mare), ahol május 16-án, mikor Kolozsvár mellett a rétek és erdők a virágok százait ontották szüntelenül, még vastag hórétegek takarták a tetőket. A négynapos kirándulás a Bükk-erdő keresztülzselésével vette kezdetét, amit a Jára vizébe tekintő vadregényes Ghéczy vára követett, innen, csobogó kristálytisztá vizű hegyi patak vezetett föl a kirándulókat az örök fenyeserdő hatalmas birodalmába. Pazar szépségű tájak, az ember által még érintetlen őstermészet, ellefedtette az ut fíradalmait úgy a társaság legöregebb diákjával: dr. Gyergyai Árpád isk. felügyelő-gondnok urral, valamint a hóba sokszor derékig süppedő II.-ik gimnazistával. Tanulmányi és annyi más szempontból megfizethetetlen tapasztalatokat gyűjtve, negyedik napon a híres dobrini vadászkastély megtekintése után 86 km. gyalogszerrel megtett uttal minden baj nélkül fejeződött be a maga nemében páratlanul álló kirándulás. Ezen a sikeren fölbuzdulva jun. 7, 8—9-én hasonló körülmények között e turista-kirándulást megismélték a Remetei sziklaszorosba, ahol a Természet nagyszerű alkotása eltörpíti a legszebb világvárosi palotákat, melyek ehhez képest csak kontár emberi koholmányok. E szoros nevezetessége a havasi gyopár, Tisza-fa és a Hajnal madár. E két utóbbi a kirándulók elé is került. Innen egy 560 m. magas hegy megmászása után eljutottak a Ponori buvópatakhhoz, ami egy százhusz méter magas sziklafal alatt hirtelen eltűnik. Bedellői hegyek megmászása után Toroczkó-Szentgyörgy, Toroczkó, Székelykő, Csegez, Várfalva, Hesdát-patak alsó folyása, Tordahasadék képezték a 74 km-éteres gyalogut fontosabb állomásait. Ha a megváltozott körülmények, nehezebb életviszonyok elvették lehetőségét annak, hogy diákjaink Helvetia hótakart bérceit, Olaszország babérligeteit vagy a magas Tátra fellegeket karcoló hegyeit megtekinthessék, mégis kárpótolni tudjuk magunkat kies Erdély szép tájaival, melyek ha nem is szebbek, de nekünk kedvesebbek, mint távol idegen világgá kürtölt vidékei.

Gyászhir. *Gál Dezső* joghallgató, másfélévi sorvasztó betegség után május 31-én Bágyonban, 21 éves korában elhunyt. A családot és az egyházat szép reményekre jogosító életnek vett véget a könyörtelen halál. A szép tehetségekkel megáldott lélek porhüvelyét június 2-án Kövenden a családi sírkertben helyezték örök nyugalomra. Legyen csendes pihenése!

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Konopi Kálmánné (1932) 200, Kovács Margit (1930—31 részlet) 200, Kovácsi Irén (1931) 300, Aranyosrákos (1925—1930) 1300, Bágyon (1930) 300, Csegez (1925—1932) 1800, Kövend (1925—1930) 1300, Dr. Borsai Áron (1932) 200 és pártolódij 100, 62 lelkésztől az 1932 I. negyedévi kongruából 3124, Bölöni Vilmos (1930 részlet) 175, Tarcsafalva (1925—29 részlet) 801, id. Ekárt Andor (1931) 300, Lukács Sándor (1929) 300, László Balázs (1923—25 részlet) 200, Marosi Márton (1922—24) 200, Katona József (1922—24) 200, Vadai (1931) 300, Ifj. Ekárt Andor (1931) 300, Kovács Imre (1931) 250, Székely Kelemen (1931) 300, Gombási János (1928) 200, Biró István (1931) 300, Dr. Szathmári Miklós (1931) 100, Bartók Endre (1925—27) részlet 300, Sándor Gergely Dészfalva (1930) 300, Vári Domokos (1931) 300, Kelemen Imre (1931) 300, Pálfi Ákos (1926—27) 200, Dr. Májai Dezső (1931) 300 Leu.

Tisztelettel kérem a hátrálékok és az előfizetési díjak befizetését.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

